

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Pedagogická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2017

Bc. Zuzana Pchálková

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra českého jazyka a literatury

Diplomová práce

Bc. Zuzana Pchálková

Příslloví, rčení a pořekadla

Olomouc 2017

vedoucí práce: Mgr. Michal Kříž, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená práce je mým dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

V Olomouci dne

.....

Podpis autora práce

Poděkování

Děkuji Mgr. Michalovi Křížovi, Ph.D. za převzetí, odborné vedení a věcné připomínky během tvorby této diplomové práce.

OBSAH

ÚVOD	7
I TEORETICKÁ ČÁST	9
1 LIDOVÁ KULTURA	9
1.1 Lidová slovesnost.....	10
1.2 Drobné slovesné útvary.....	11
2 PŘÍSLOVÍ	13
2.1 Vymezení termínu přísloví.....	13
2.1.1 Vymezení podle Zaorálka	14
2.1.2 Vymezení podle Beneše.....	15
2.1.3 Vymezení podle Čechové	16
2.1.4 Další vymezení	16
2.2 Zařazení přísloví ve frazeologii	17
2.3 Znaky přísloví	19
2.3.1 Znaky, které souvisejí se vztahem přísloví k osobě, která jej pronáší, tj. vzhledem k původci projevu.....	19
2.3.2 Znaky charakterizující vnitřní významovou výstavbu samotného přísloví ...	20
2.3.3 Znaky, které charakterizují přísloví vzhledem k okolnímu kontextu.	21
2.4 Formální a významová stránka přísloví	22
2.5 Jazyková stránka přísloví	23
2.6 Historie zájmu o přísloví.....	24
2.6.1 Sběratelé českých přísloví	25
2.7 Přísloví dnes.....	27
3 RČENÍ	32
3.1 Vymezení termínu rčení	32
3.2 Zařazení rčení ve frazeologii.....	33
3.3 Znaky rčení.....	33
3.4 Formální a významová stránka rčení	33
3.5 Jazyková stránka rčení	34
3.6 Rčení dnes	35
4 POŘEKADLA	36
4.1 Vymezení termínu pořekadlo	36
4.2 Zařazení pořekadla ve frazeologii	38

4.3	Znaky pořekadla.....	38
4.4	Formální a významová stránka pořekadla.....	38
4.5	Jazyková stránka pořekadla.....	39
4.6	Pořekadla dnes	39
II	PRAKTICKÁ ČÁST	40
5	DOTAZNÍK JAKO PRŮZKUMNÁ METODA	40
5.1	Dotazníkové šetření.....	41
5.2	Dotazník	42
5.3	Vzorek respondentů	45
5.4	Otázka č. 1.....	47
5.5	Otázka č. 2.....	52
5.6	Otázka č. 3.....	53
5.7	Otázka č. 4.....	56
5.8	Otázka č. 5.....	61
5.9	Otázka č. 6.....	66
5.10	Vyhodnocení dotazníku	71
	ZÁVĚR	73
	ANOTACE	74
	ANOTATION.....	75
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	76
	SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK.....	79
	SEZNAM TABULEK.....	80
	SEZNAM GRAFŮ	81
	PŘÍLOHY.....	82
	Příloha č. 1 - dotazník	82
	Příloha č. 2 – přísloví v piktogramech	84

ÚVOD

S lidovou moudrostí se setkáváme již od pradávna. Šířila se a rozvíjela ústním podáním mezi všemi národy a její počátky souvisejí s potřebou lidí vysvětlit si přírodní jevy nebo vznik světa. Důležité bylo, aby bylo toto poselství předáno dalším generacím. Zejména když se jednalo o zkušenosti, které pozitivně přispívaly k orientaci v interpersonálních vztazích. Zkušenosti se jakožto přísloví, rčení a pořekadla staly oblíbeným výrazovým prostředkem, především pro svou stručnost, srozumitelnost, jednoduchost a v mnoha případech také vtipnost. Je v nich ukryta nejen nezměrná bohatost jazyka, krása lidové poetiky, ale také životní pravda v symbolice.

Přísloví téměř nikdy nemají známého autora. Můžeme je tedy považovat za jakési nehmotné dědictví, které nám zde zanechali naši předci. Jejich působivá síla spočívá především v jejich obraznosti. Proto můžeme bez závažnějších potíží porozumět jejich přenesenému významu. Pro mnohé z nich byla výchozím bodem lidová moudrost. Tímto se staly neoddělitelnou součástí národních tradice, základních morálních a lidských hodnot.

I přes svou pravdivost nabývají přísloví v různých jazycích jiná znění. V rámci jedné kultury však mívají stejný či velice podobný význam. Představují tak skutečnost ukrytou za symboliku přenášenou mezi generacemi bez znatelné změny své formy.

Znalost jednotlivých pořekadel, přísloví, rčení a ostatních frazeologismů podstatně rozšiřuje aktivní i pasivní slovní zásobu (kapitoly 3, 4 a 5). Frazeologie, její vhodné a přiměřené užívání je jedním ze znaků, z kterých můžeme určovat vzdělanost člověka. Proto již od útlého věku, nejpozději však od školky, se seznamujeme s různými příslovími, pořekadly, rčeními a pranostikami. Pravda v nich ukrytá nás svým způsobem jaksí přitahuje.

V těchto paremiologických útvarech (viz kap. 3) je ukryta nejen krása, bohatost a rozmanitost jazyka, ale mnohdy i celoživotní zkušenosti získávané po mnoho generací před námi. Vyjadřují životní pravdu, moudrost a poučení. Avšak moudrost u pořekadel je vnímána dosti odlišně - vzniklé frazémy odrážejí přímou zkušenost a postoje lidí. Mnohé z nich také vypovídají o lidech samotných, zejména o jejich dobrých i špatných vlastnostech či kvalitách a především o různých vztazích mezi lidmi.

„...není zapotřebí, abyste byli vtipní, moudří a rozšafní, protože i to za vás obstarali jiní. Po celé věky chystali pro vás nepřebornou zásobu přísloví, pořekadel, úsloví a konverzačních obrátů, takže stačí jen sáhnout, vytáhnout to pravé a již můžete vtipně

glosovat jakoukoliv situaci. Je ovšem nutno, abyste se vyvarovali užívání takových přísloví, která se k dané situaci buď nehodí, nebo hodí, ale jako pěst na oko“¹

Jak všichni dobře víme, působení času se nic a nikdo nevyhne. Historie je plná menších či větších zlomových situací, popisuje důsledky celospolečenských změn, pokroku a úpadku v jednotlivých sférách života, což mělo také dopad i na změnu hodnot a postojů národa. Tyto hodnoty a postoje se často vyjadřovaly v příslovích a pořekadlech, a tím pádem se proměňoval repertoár těchto frazémů.

Cílem závěrečné práce je zjistit, do jaké míry jsou ještě dnes známá a aktivně používaná česká přísloví. Zaměřuje se nejen na pouhou jejich pasivní znalost, ale zejména na jeho porozumění a především vhodné používání.

Práce je strukturována do části teoretické a praktické. Směřuje postupně z obecnější roviny směrem ke konkrétním empirickým zjištěním. Teoretická část je věnována explikaci jednotlivých pojmů rčení, přísloví a pořekadlo, dále na jejich jazykovou, formální a významovou stránku. Je zkoumáno také jejich postavení v soudobé mluvě a v jaké míře jsou ještě dnes aktivně používány.

Praktická část je pak tvořena vlastním výzkumem a jeho zhodnocením. Součástí praktické části je dotazník, který měl potvrdit, či vyvrátit domněnku, že lidé přísloví znají, avšak záleží na jejich věku a méně pak na dosaženém stupni vzdělání. Jednotlivé úkoly byly zaměřeny především na testování znalosti znění přísloví a pořekadel, jejich významu a schopnosti použít přísloví v praxi. Všechny otázky z dotazníku je dopodrobna rozebrány a analyzovány. Výsledky každé jednotlivé otázky jsou pak názorně interpretovány v grafech, tabulkách a opatřeny případným komentářem.

¹ JIROTKA, Z. *Saturnin*. 8. vydání. Praha: Československý spisovatel, 1968. s. 109.

I TEORETICKÁ ČÁST

1 LIDOVÁ KULTURA

Jde o soubor hmotných i nehmotných výtvorů, vyvěrajících z kulturních společností. Tyto výtvoři jsou založené na tradici, vytvářené skupinou nebo jednotlivci, uznávané jako obraz tužeb společností a odrážející jeho kulturní a sociální identitu. Tato kultura se šířila už od pradávna všemi směry. Existovala ještě dávno před vynalezením písma. Její vzory a hodnoty byly šířeny a předávány především orální formou, napodobováním, či jinými způsoby z generace na generaci, čímž se stala se nedílnou součástí lidské historie. Její počátky souvisejí už s pravěkými lidmi a jejich nutkavou potřebou podělit se o nabyté zkušenosti. Jednalo se hlavně o empirické poznatky z přírody, vysvětlování jednotlivých jevů a především poznatků o člověku jako takovém.

Podrobně je definice tradiční lidové kultury charakterizována v doporučení UNESCO: „*Tradiční a lidová kultura je souhrn výtvorů založených na tradici kulturního společnosti, vyjádřených skupinou nebo jednotlivci jako obraz tužeb společnosti takovým způsobem, že odrážejí jeho kulturní a sociální totožnost a že jeho vzory a hodnoty jsou předávány ústně, napodobováním či jinými způsoby. Formy této kultury zahrnují zejména jazyk, literaturu, hudbu, tanec, hry, mytologii, rituály, obyčeje, řemeslnickou výrobu, architekturu a různé druhy umělecké tvorby*“.²

Podle Václava Frolce je navíc lidová oblast „často špatně označována za folklor“³ a „zahrnuje širokou škálu projevů hmotného sociálního a duchovního života lidu: nejrůznější druhy zaměstnání a obživy, stavitelství a bydlení, odívání, stravu, způsob přepravy, výtvarné projevy, příbuzenské a susedské vztahy a s nimi spojené instituce, obyčejovou tradici a obřadní kulturu, vědění a víru, slovesné, hudební, dramatické a taneční umění.“⁴

² Doporučení 25. generální konference UNESCO o ochraně tradiční a lidové kultury, Paříž, 1989; dostupné z http://www.nulk.cz/files/kestazeni/dop_unesco.pdf, s. 5. [přístup ke zdroji 10. 2. 2017].

³ FROLEC, V. *Prostá krása*. Praha: Vyšehrad, 1984. s. 6.

⁴ Tamtéž, s. 6.

1.1 Lidová slovesnost

Pravdou je, že slovesná kultura existovala ještě před vynalezením písma. Nemohla být tedy šířena jinak než ústní formou. Zpravidla se jednalo o jakési lidové mezigenerační předávání duchovní kultury. K realizaci nejčastěji docházelo ve společenství lidí a v jejich prostředí. Lidové písně se zpívaly, balady, pověsti a pohádky se vyprávěly v širokém společenství lidí. Touto formou lidé vyjadřovali své názory, poznatky atd.

Pojem lidová slovesnost bývala v dřívějších dobách mylně automaticky ztotožňována s termíny, jako je folklor, ústní slovesnost a lidová tvorba.⁵ Mezi tyto výrazy však pomyslné rovnítko zapsat nemůžeme. Navzdory tomu, že také zahrnuje spontánní projevy, autoři jednotlivých poznatků jsou již dávno anonymní. Tyto projevy nejsou písemně nikde oficiálně zaznamenány, protože jejich šíření bylo zprostředkováváno ústním podáním převážně mezi venkovským lidem.

Lidová slovesnost se šířila tedy zejména orální formou. Přesto se pokaždé našel někdo, kdo projevil zájem o tuto součást duchovní kultury a měl nutkavou potřebu ji zaznamenat a uchovat pro další generace. A tedy jak uvádí Tyllner, některé písně, pověsti, citace lidových přísloví, nalézáme například v různých kronikářských dílech či jiných historických pramenech. Do té doby však žádný z těchto zápisů nevznikl úmyslně, všechny pouze jako náhodný produkt.⁶

*„Pozornost k lidové slovesnosti obrátila evropská věda až v polovině 18. století, kdy se probudil zájem o lid a jeho kulturu, a to zvl. o slovesné projevy.“*⁷ Mnohé významné osobnosti se podílely na rozvoji a zachování lidové slovesnosti, především prostřednictvím písemných záznamů či sběrem materiálů. Hlavním důvodem těchto obrozeneckých aktivit byla snaha vyzdvihnout českou národní tradici a poukázat na její bohatou minulost. Mezi spisovatele, kteří se ve své době lidovou slovesností v našich krajinách zabývali a zaznamenávali ji, patřili např. František Ladislav Čelakovský, Karel Jaromír Erben, Jan Kollár, Božena Němcová či Pavel Josef Šafařík apod. Všichni tyto lidé se tak společně podíleli na zachování jedné nedílné součásti lidové kultury, zejména pak literatury.

⁵ FROLEC, V. *Prostá krása*. Praha: Vyšehrad, 1984. s. 5.

⁶ TYLLNER, L. *Lidová kultura Biografická část - Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Mladá fronta, 2007.

⁷ TYLLNER, L. *Lidová kultura Biografická část - Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Mladá fronta, 2007. s. 489.

Projevy tradiční lidové kultury se dochovaly do současné společnosti velice nerovnoměrně vzhledem k různým regionům i společenským vrstvám. Prezentace a její realizace je součástí společenského života zejména v obcích, v nejvyšší míře pak v regionech Moravy a západních Čech. Důležitou roli hrají v této oblasti amatérské umělecké soubory, které ji uchovávají a prezentují.

Projevy tradiční lidové kultury patří k významným prvkům historické paměti a zahrnují zejména lidovou slovesnost, hudební a taneční folklor, hry, obřady, obyčeje a zvyky, způsob obživy a tradiční zemědělské postupy, řemeslnické výrobky a technologické dovednosti, metody a díla lidového stavitelství a další druhy lidové umělecké výroby. Navíc výrazně přispívá ke kulturní rozmanitosti a nabývá proto důležitosti v procesu globalizace. V průběhu druhé poloviny 20. století se ale začaly lidové tradice vytrácet a hrozí tak nebezpečí ztráty významných hodnot.

U pojmu lidové slovesnosti se v literatuře setkáváme s různým dělením, kdy záleží jen na jejím autorovi, který uvádí jejich dělení podle jiného klíče. Např. podle autora knihy *Česká lidová slovesnost* Bohuslava Beneše, který dělí lidovou slovesnost na drobné žánry či slovesné útvary.⁸ K české slovesnosti zařazuje přísloví, pořekadla, pranostiky, hádanky, zařikání, lidové nápisy a dopisy (psaný folklór).

1.2 Drobné slovesné útvary

Stručnost, výstižnost a jasnost. To jsou vlastnosti drobných literárních útvarů náležejících lidové slovesnosti: lidových rčení, pořekadel, úsloví a přísloví. Obzvláště se tento charakter projevuje tehdy, pokusíme-li se obsah některého z těchto frazémů vyjádřit běžným způsobem. Například skutečnost, že člověk by se měl při manuální práci raději vícekrát ujistit o tom, zda požadovanou věc zhodnotil správně, a potom teprve provést úkon, je jednodušší shrnout do přísloví: *Dvakrát měř, jednou řež*.

K drobným, nebo také ke krátkým slovesným útvarům, bývají řazeny přísloví, pořekadla, pranostiky, hádanky a mnohé další frazémy. Karpatský⁹ píše, že tyto útvary patří k jedněm z těch nejstarším folklorních skladeb. Nejčastěji se vyskytují v souvislosti s rodinnými obřady, zvyklostmi a výročními obyčeji.

⁸ BENEŠ, B. *Česká lidová slovesnost. Výbor pro současného čtenáře*. Praha: Odeon, 1990.

⁹ KARPATSKÝ, D. *Malý labyrint literatury*. Praha: Albatros, 2001.

Příslloví mají funkci jednotlivé vztahy k věcem zobecnit, pořekadla vyjadřují především subjektivní postoj, názor či hodnocení bez zobecnění. Pro obě je závazná formulace obrazného rčení a orientace na věci lidské, náboženské, na vztah člověka a světa kolem něj.¹⁰ Také má svou speciální problematiku, vyplývající z toho, že je součástí ústní slovesnosti. Tím jsou jednotlivé slovesné útvary nejen udržovány, ale i modifikovány.

Mezi drobné slovesné útvary se řadí také pranostiky. Jedná se o rčení, které dává do souvislosti určité meteorologické jevy a roční dobu. Jsou víceméně založeny na dlouhodobých lidských zkušenostech, potažmo i jejich předpovědích. Proto je i samotný výraz pranostika odvozen od latinského slova *prognosis*, tedy předpověď. Hlavní tematickou oblastí pranostik je tedy počasí, roční období, úroda a vztahy mezi nimi.

Stručný přehled jednotlivých útvarů je uveden v tabulce 1.

Příslloví	Bez práce nejsou koláče.
Pořekadlo	Nové koště dobře mete.
Rčení	Má utrum.
Pranostika	Na svatého Jiří vylézají hadi a štíři.
Hádanka	Dvě kukačky vedle sebe sedí, jedna druhou nevidí. Co je to?

Tabulka 1: přehled jednotlivých útvarů

¹⁰KARPATSKÝ, D. *Malý labyrint literatury*. Praha: Albatros, 2001.

2 PŘÍSLOVÍ

Příslloví, lat. *proverbium*, se obecně zahrnuje do širokého okruhu malých folklorních žánrů. Do této skupiny jsou zařazovány společně s pranostikami či pořekadly, se kterými bývají nejčastěji zaměňovány.

Příslloví jsou jazykovými a kulturními jevy označujícími predikační obsahy, které v určitém jazykovém společenství získaly status jednotného znaku. Jako takové našly své umístění v systému jazyka.

Za příslloví lze tedy považovat každý ustálený stylizovaný výrok, jehož obsahem jsou obecně platné zásady nebo zkušenosti lidí, zvláště pak mravoučné povahy.

Díky své reálné podobě nás příslloví nutí vnímat pravou podstatu skutečnosti. Bývají vyjadřovány buď přímo, nebo obrazně. Pomáhají nám při poznání, osvojení a zacházení se skutečností, na druhé straně nás ovšem také nutí vnímat skutečnost v jazykem předurčené struktuře. Pro lepší uchování v paměti mívají často podobu rýmovaného dvojverší. Soubor všech všeobecně známých příslloví se nazývá *paremiologické minimum*.¹¹

2.1 Vymezení termínu příslloví

V dřívějších dobách byl problém s přesným vymezením tohoto termínu. Pojetí termínu příslloví bylo v minulosti široké a nepřesné (pojem dříve zahrnoval pořekadla, přirovnání i pranostiky), proto velmi často docházelo k zaměňování v rámci jednotlivých frazeologických útvarů. V průběhu posledních let se několik určitých definic pojmu příslloví ustálilo a došlo k jejich zkonkrétnění.

Do celé této situace vnesla trochu světla až vědní disciplína *paremiologie* (přísllovnictví), zabývající se studiem příslloví, pořekadel, pranostik a rčení. Přísllovnictví je nauka zabývající se přísllovími, jejich evidencí a popisem. Paremiologie však původně

¹¹ BITTNEROVÁ, D., SCHINDLER, F. *Česká příslloví, Soudobý stav konce 20. století*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1997. s. 279.

patřila především pod etnologii a antropologii, nově se pak uplatnila i v lingvistice, tj. ve frazeologii a idiomatice.¹²

Dnešní terminologie bere přísloví jako „*anonymní výroky podávající mravní poučení poukazatelem na kolektivní zkušenost.*“¹³ Mívá větnou podobu, čímž se strukturně od ostatních frazémů odlišuje. Je smyslově samo o sobě dostačující a především nezávislé na konkrétní dané kontextové situaci.¹⁴

Moudrému napověz, hloupého trkni. x Chytrému napověz, hloupému dopověz.

Chytrému napověz, hloupému dolož. x Napověz moudrému, dovtípí se všemu.

Jak již bylo výše uvedeno, ani odborná literatura není zcela jednotná v definování terminologie jednotlivých paremiologických útvarů. Proto se následující řádky této kapitoly věnují několika různým náhledům na vymezení termínu přísloví.

2.1.1 Vymezení podle Zaorálka

V roce 1947 vyšlo první vydání Zaorálkovy knihy *Lidová rčení*,¹⁵ kde se autor pokusil shromáždit a především také vyložit smysl českých lidových rčení. V této době ještě mudrosloví a přísloví byly chápány jako identické útvary. Pod těmito souhrnnými názvy se vydávaly tedy jak přísloví, tak pořekadla, rčení, úsloví, sousloví apod. K směšování uvedených názvů docházelo nejspíše proto, že převážná většina přísloví i ostatních jmenovaných slovních spojení vnímá jako svůj základ jistý obraz.

Zaorálek za rčení považuje veškerá obrazná spojení slov (pod jednotný pojem rčení shrnuje pořekadlo, rčení a úsloví). Zřejmě tak reagoval na návrh o přesném vymezení pojmů.^{16, 17} Rčení je definováno jako lexikalizované obrazné spojení slov, pořekadlo

¹² BACHMANNOVÁ, J., BALHAR, J. a kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. 2. vyd. Praha: Lidové noviny, 2002. s. 310.

¹³ GREPL, M., HLADKÁ, Z. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. 2. vyd. Praha: Lidové noviny, 2001. s. 73.

¹⁴ BITTNEROVÁ, D., SCHINDLER, F. *Česká přísloví, Soudobý stav konce 20. století*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1997. s. 277.

¹⁵ ZAORÁLEK, J. *Lidová rčení*. 2. opravené vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963.

¹⁶ Návrh předložen v časopise *Naše řeč*. (Druhy i názvy rozličných spojení slov. *Naše řeč*. 1943, č. 9, s. 197–207)

¹⁷ Jednalo se o návrh na přesné vymezení pojmů, označujících slovní spojení, jenž definoval rčení lexikalizovaným obrazným spojením slov, pořekadlo obrazným spojením slov, které vyjadřuje jistou situaci, a úsloví přechodným útvarem mezi rčením a pořekadlem.

jako obrazné spojení slov, které vyjadřuje jistou situaci. Úslovím pak nazval všechny přechodné útvary mezi rčením a pořekadlem.¹⁸

Rozdíly mezi těmito výše uvedenými typy totiž nejsou tak zcela jasné. Jako jeden z hlavních důvodů nepřesnosti v diferenciaci jevů Zaorálek uvádí, že při užívání v praktických situacích nelze zcela spolehlivě rozhodnout, zda se jedná o pořekadlo, rčení nebo úsloví. Zcela přesně tak můžeme s jistotou popsat pouze významový rozdíl mezi příslovím a ostatními malými folklorními žánry.

2.1.2 Vymezení podle Beneše

Beneš příliš často nerozeznává význam mezi pojmy přísloví a pořekadlo. Píše však o nich souhrnně jako o drobných folklorních žánrech. Výrazem přísloví označuje hodnotící výroky vyjádřeny jistou jazykovou formou komentáře. Jde tedy především o výpovědi, jež svým obsahem zabírají široké spektrum výpovědí, které až v kontextu nabývají příhodného a přesného významu.¹⁹

Kontexty a souvislosti se však postupem času významově proměňují, častým důsledkem je rovněž i pozměnění významu již vytvořených přísloví. Prísloví jsou často tvořena na základě vlastních zkušeností. V této souvislosti vlastně dochází k zobecňování zkušeností řady generací před námi. Vyjadřují tedy určité normy jednání a determinují závěry stále se opakujících situací. Nadměrné či nepřesné užívání přísloví podle Beneše často vede k jakémusi zkreslení či zesměšnění výrazů.

V Benešově publikaci²⁰ se dočítáme, že přísloví se podle něj nejčastěji skládá ze dvou částí. Ty jsou mezi sebou vzájemně v koordinačním vztahu. Bývají rýmované, v některých případech se jedná jen o asonanci. Zároveň jsou díky shodnému počtu a rozložení slabik uspořádané i rytmicky.

Z tohoto celku Beneš vymezuje i tzv. gnómické přísloví. Jedná se o výpovědi s obecně aplikovaným závěrem. Svým významem vyjadřují ve většině případů

¹⁸ ZAORÁLEK, J. *Lidová rčení*. 2. opravené vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. s. 5.

¹⁹ BENEŠ, B. *Česká lidová slovesnost. Výbor pro současného čtenáře*. Praha: Odeon, 1990. s. 238.

²⁰ BENEŠ, B. *Česká lidová slovesnost. Výbor pro současného čtenáře*. Praha: Odeon, 1990.

metaforické mravní ponaučení. Bývají většinou uměle vytvořena, zlidověla až používáním v průběhu času.

2.1.3 Vymezení podle Čechové

Marie Čechová klasifikuje jako frazémy rčení, či různá úsloví, pořekadla, pranostiky, přísloví. Mezi ně nově řadí také ustálená přirovnání se spojovacími výrazy *jako* a *než*.²¹

Autorka jako přísloví označuje všechny zlidovělé a ustálené obrazné výpovědi. Ty bývají zpravidla složeny ze dvou částí. První část přísloví konstatuje jev či situaci, která je očividná a všeobecně známá. Druhá složka přísloví vyvozuje z této premisy nějaký všeobecně platný verdikt. Závěrem tedy bývá vyvození společenského či morálního ponaučení. Často se stává, že přísloví svým obsahem a zejména významem bývají antitetická či protikladná. *Liná huba, holé neštěstí. x Mluvíti stříbro, mlčeti zlato.* V případě, kdy jsou jednotlivá tvrzení protichůdná, musíme vždy vybírat přísloví přiměřené kontextu dané situace.

Čechová od frazému tradičních vymezuje frazémy kulturní, které pocházejí zejména z období antiky nebo středověku. Avšak nelze mezi těmito typy pevně stanovit hranici, protože například přísloví známá z Bible častým používáním zlidověla.²²

2.1.4 Další vymezení

Výčet výše uvedených vymezení pojmů považujeme pouze jako ukázkou v rozmanitosti ve vydělování a vymezování pojmu přísloví. Některé publikace jsou v definování přesnější a výstižnější, jiné se spíše zabývají formální nebo obsahovou stránkou přísloví.

Podle Tyllnera je přísloví „*krátké, někdy rýmované, lidovou tradicí udržované mravní naučení, které bývá vyjádřeno přirovnáním nebo metaforou: lež má krátké nohy,*

²¹ ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. 2. přepracované vydání. Praha: ISV, 2000.

²² ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. 2. přepracované vydání. Praha: ISV, 2000. s. 67.

daleko nedojde.“²³ Doplňuje, že přísloví obsahuje obecně platné zásady nebo zkušenosti kolektivu, jehož nadosobní a zobecňující obsah působí jako mravní imperativ. Tím se přísloví odlišuje od pořekadla, rčení nebo úsloví, u nichž dominuje fantazijní a čistě jazyková tvořivost.

Vymezení termínů pořekadlo, přísloví a rčení předkládají rovněž dvě odborné publikace kolektivní – *Encyklopedický slovník češtiny*²⁴ a *Příruční mluvnice češtiny*²⁵ (první vydání 1995).

Podle encyklopedického slovníku češtiny (ESČ) je přísloví chápáno jako „*metaforický i netaforický frazém propoziční s obvykle didaktickou funkcí, který jistou momentální situaci kategorizuje poukazem na tradovanou zkušenost.*“²⁶

Jako další autory, kteří se rozdělováním a vymezováním přísloví zaobírají, můžeme uvést Františka Čermáka, Vladimíra Šmilauera, Josefa Václava Bečku²⁷, Přemysla Hausera²⁸, Václava Flajšhansa²⁹, ze starších pak Františka Ladislava Čelakovského či Josefa Dobrovského.

2.2 Zařazení přísloví ve frazeologii

Věda, která se zabývá příslovími, příslovnictvím, jejich výskytem, použitím, evidencí či popisem, se zabývá paremiologie. Tato věda vznikla poměrně nedávno spojením poznatků z etnologie, antropologie, lingvistiky, frazeologie a idiomatiky.³⁰

²³ TYLLNER, L. *Lidová kultura Biografická část - Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Mladá fronta, 2007. s. 824.

²⁴ BACHMANNOVÁ, J., BALHAR, J. a kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. 2. vyd. Praha: Lidové noviny, 2002.

²⁵ KALÍK, P., NEKULA, M., RUSÍNOVÁ, Z. (Eds.). *Příruční mluvnice češtiny*. 2. opravené vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

²⁶ ČERMÁK, F. Frazém a idiom, Frazém propoziční a polypropoziční monosubjektový, Frazeologie a idiomatika, Pořekadlo, Pranostika, Přísloví, Rčení. In *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 357.

²⁷ BEČKA, J. V. *Slovník synonym a frazeologismů*. 3. vydání. Praha: Vydavatelství Novinář, 1982.

²⁸ HAUSER, P. *Nauka o slovní zásobě*. Praha: SPN, 1980. s. 164–165.

²⁹ FLAJŠHANS, V. *Česká přísloví. Sbírká přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*. (2 svazky) 2. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého, 2013.

³⁰ BACHMANNOVÁ, J., BALHAR, J. a kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. 2. vyd. Praha: Lidové noviny, 2002. s. 310.

V příruční mluvnici češtiny je uvedeno dělení frazémů do dvou základních skupin, a to na frazémy nevětné a větné. Frazémy nevětné bývají obvykle zapojeny do vět až v určitém kontextu, kde mohou být podle potřeby mluvčího gramaticky přizpůsobovány. Nevětných frazémů je celá řada, patří do ní např. rčení (úsloví) a ustálená přirovnání se srovnávacím výrazem jako a než.³¹ Větného charakteru pak nabývají pořekadla, která shrnují zkušenosti, pranostiky týkající se ročního období a přísloví. Marie Čechová je označuje jako tradiční (lidové).³²

Dále jsou rozlišovány také pouhá dvojslovná rčení cizojazyčná (*in memoriam*). Mezi používané kulturní frazémy jsou řazeny i ty, které do češtiny pronikly z francouzštiny, italštiny nebo angličtiny (*de facto, ex post, faux pas, salto mortale*). Používají se také v odborné a administrativní komunikaci (*ad acta, per rollam, terminus technicus, in medias res*).³³ Je nutné dodat, že i když se lidové frazémy v současné době stále uchovávají, vznikají také frazémy nové, ty starší se obměňují a přetvářejí.

Není výjimkou, že se jistý výrok rozšíří a stane se majetkem širokého okruhu uživatelů. To se pravděpodobně týká fráze: *Máma (ti) koupí slona*. Na území Středočeského a Moravskoslezského kraje je součástí rozsáhlejšího vyjádření: *Nebeč, mama kupi slona, tata nafuka, ty pichneš*.

Základy evropské kultury jsou úzce spjaty s antickou kulturou. Celá západní a střední Evropa navázala v umění, vědách, náboženství, systému vzdělání a dalších oborech na Antické umění. Prostředkem bylo latinské písemnictví, jímž tuto bohatou kulturu předávala dále, především v době pozdně antické, středověké a raně novověké.

³¹ GREPL, M., HLADKÁ, Z. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. 2. vyd. Praha: Lidové noviny, 2001. s. 71–73.

³² ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. 2. přepracované vydání. Praha: ISV, 2000. s. 52–53.

³³ Tamtéž, s. 53.

Česká přísloví původem z latiny:

Latinská verze	Česká verze
De mortuis nil nisi bene.	O mrtvých jen dobře.
Exceptio confirmat regulam.	Výjimka potvrzuje pravidlo.
In vino veritas.	Ve víně je pravda.
Nulli rosae deet spina.	Není růže bez trní.
Omne indium defficile est.	Každý začátek je těžký.

Tabulka 2: latinská přísloví s překladem

2.3 Znaky přísloví

O jakési přesnější vymezení pojmu přísloví díky jejich jednotlivým znakům a vlastnostem se pokouší Jan Mukařovský ve své studii nazvané *Přísloví jako součást kontextu*.³⁴

Znaky, které jsou typické pro přísloví, rozdělil Mukařovský podle vnitřních souvislostí do tří skupin:

- Znaky, které souvisejí se vztahem přísloví k osobě, která jej pronáší, tj. vzhledem k původci projevu
- Znaky charakterizující vnitřní významovou výstavbu samého přísloví
- Znaky, které charakterizují přísloví vzhledem k okolnímu kontextu.

2.3.1 Znaky, které souvisejí se vztahem přísloví k osobě, která jej pronáší, tj. vzhledem k původci projevu

Podle Mukařovského, pokud je přísloví použito v konkrétním mluvním aktu, je jedním ze specifických rysů přísloví oddělení od postavy mluvčího. Mluvčí subjekt přísloví v mluvním aktu aktivně využívá, ale není jeho původcem. Toto oddělení spočívá v kontextu s třemi vlastnostmi přísloví: tradičnost

³⁴ MUKAŘOVSKÝ, J. *Cestami poetiky a estetiky*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. s. 303.

příslloví, kolektivní sankce (tj. přijetí jeho myšlenky celým společenstvím, pro které je přísloví příslovím) a pocit přítomnosti cizího subjektu, jenž příslovím zasahuje do projevu.

Ze spojení těchto tří vlastností plyne čtvrtá vlastnost – nadsubjektivnost. Příslloví je chápáno jako tradiční výrok, za kterým stojí kolektiv. Jelikož vychází od jiného subjektu, kterým není mluvčí, proto je přísloví pocíťováno jako výrok autoritativní a platný. Užitím přísloví se mluvčí dovolává stáří tohoto výroku, obecného uznání jeho pravdivosti a platnosti.³⁵

2.3.2 Znak charakterizující vnitřní významovou výstavbu samotného přísloví

Vnitřní významová stavba přísloví je podle Mukařovského³⁶ specificky určena následnými znaky:

- zobecňující význam přísloví
- jeho normující a hodnotící povaha
- obraznost (přenesenost) významu přísloví v částech i v celku

Opětovným shrnutím znaků dostáváme opětovně znak čtvrtý, a to mnohoznačnost. Ta zapříčiňuje, že obecný význam přísloví je dán tím, že se nevztahuje k vyjádření konkrétní situace, ale vypovídá o obecných zákonitostech lidského života. Jedná se o zařazení konkrétního případu do obecně platného řádu. V tomto důsledku se proto žádný z větných členů nevztahuje ke konkrétní situaci.

Tendence k zobecnění představuje v jistém smyslu nejzákladnější znak, který jej odlišuje od pořekadla, jakož to jeho nejbližšímu útvaru. Hodnocení v přísloví mívá mnoho podob (chvála, hana, výsměch, obdiv, pochvala a pokárání atd.), často je pro svou přítomnost v mluvním projevu velmi těžce rozeznatelné od objektivního zjištění.

Totéž přísloví můžeme použít v několika různých variantách

- Moudrému napověz, hloupého trkni.
- Chytrému napověz, hloupému dopověz.

³⁵ MUKAŘOVSKÝ, J. *Cestami poetiky a estetiky*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. s. 303.

³⁶ MUKAŘOVSKÝ, J. *Cestami poetiky a estetiky*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. s. 333–335.

- Napověz moudrému, dovtípí se všemu.

„Variabilita přísloví je dána tím, že na rozdíl od zbytku lexikonu přísloví nepodléhá kodifikaci.“³⁷

Pro doplnění František Čermák uvádí jako další typický rys přísloví anomálnost, čili odchylku od jazykových pravidel různého druhu, založených na analogické souvislosti. Zatímco u jiných lexikálních jednotek existuje relativně neohraničená možnost kombinování, tyto úvary jsou omezené. V příslovích je uplatňována tzv. anomálnost funkční, která omezuje, až úplně vylučuje záměnu komponentů za jiný komponent ve stejné, či obdobné funkci.³⁸

2.3.3 Znak, který charakterizují přísloví vzhledem k okolnímu kontextu.

Prísloví má v kontextu platnost zobecňující věty. Pomyslná zásada, kterou vyjadřuje, je vzápětí využita pro konkrétní situaci. Pokud mluvčí v projevu využije přísloví, nahrazuje tím přímé vyjádření. Je to především z toho důvodu, že soud obsažený v přísloví, je méně určitý než hodnocení přímé.

Prísloví můžeme v kontextu dále chápat jako citát. V tomto případě mluvčí, který jej užívá, se tím částečně zbavuje odpovědnosti za hodnocení vycházející z pointy přísloví. Tím získává eufemickou funkci, kde případné záporné hodnocení, jež je v něm obsaženo, je zmírněno. Prísloví je totiž chápáno jako výrok cizí, jehož autor je neznámý, často je za něj považován kolektiv.

Mukařovský také uvádí, že přísloví v kontextu je považováno rovněž za klišé (automatizovaný výrok), což je dáno především jeho ustáleností a neměnností. To způsobuje, že použité přísloví působí částečně nenápadně a lze jím vyjádřit neočekávané nebo pro adresáta celkem nepřijatelný verdikt, který by v doslovném vyjádření nebyl vhodný.

V dialogickém kontextu má přísloví díky své mnohoznačnosti schopnost být zároveň narážkou i urážkou, schválením i odmítnutím, přisvědčením i popřením,

³⁷ BACHMANNOVÁ, J., BALHAR, J. a kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. 2. vyd. Praha: Lidové noviny, 2002. s. 142.

³⁸ ČERMÁK, F. Frazém a idiom, Frazém propoziční a polypropoziční monosubjektový, Frazologie a idiomatika, Pořekadlo, Pranostika, Prísloví, Rčení. In *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 357.

výmluvou, vysvětlením, obhajobou, ale i obviněním, dále pak zlomyslností, ironií, kritikou, napomenutím, naučením, argumentem, omluvou, atd.³⁹

Tím Mukařovský potvrzuje tezi, že „přes svou zdánlivou formální i významovou ucelenost je přísloví samo o sobě významově neúplné, mnohoznačné a teprve začlenění do kontextu determinuje jeho smysl.“⁴⁰

Mluví tedy může pomocí přísloví zlehčit atmosféru, zaujmout posluchače, nebo získat určitý odstup od složité situace. Příklad lze využít i jako radu či cílenou připomínku. Příklad však může fungovat i jako prostředek k manipulaci (především v ideologické rétorice), protože proměnlivost v použití umožňuje odůvodnit jakýkoliv názor a tím výrazně podpořit komunikační záměr mluvčího.

2.4 Formální a významová stránka přísloví

Jak již bylo dříve řečeno, přísloví mají již po staletí svou ustálenou podobu. Formálně je můžeme rozčlenit na dvě rozdílné části. Beneš navíc dodává, že obě tyto části mají mezi sebou souřadný (koordinační) vztah, rýmují se a jsou rytmizované, tzn., oba členy mají stejný počet a rozložení slabik – často: 2+1. (*Jaký pán – taký krám., Co je šeptem, to je čertem*).⁴¹ Podle Čechové první část přísloví komentuje určitou vzniklou situací nebo konstatuje současný stav. V druhé části je z této situace vyvozeno ponaučení.⁴²

Příklad se v obecné rovině dají rozdělit podle Tyllnera⁴³ do čtyř kategorií:

- O rozumových a psychických vlastnostech člověka – *Kdo šetří, má za tři.*
- O rodinném životě – *Jablko nepadá daleko od stromu.*
- O vztahu člověka a společnosti – *Vrána k vráně sedá.*
- O vztahu k práci a k morálním hodnotám – *Ranní ptáče, dál doskáče.*

³⁹MUKAŘOVSKÝ, J. *Cestami poetiky a estetiky*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. s. 348.

⁴⁰Tamtéž s. 286.

⁴¹BENEŠ, B. *Česká lidová slovesnost. Výbor pro současného čtenáře*. Praha: Odeon, 1990.

⁴²ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk. 2. přepracované vydání*. Praha: ISV, 2000. s. 53.

⁴³TYLLNER, L. *Lidová kultura Biografická část - Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Mladá fronta, 2007. s. 489.

Šmilauer⁴⁴ rozděluje přísloví podle jiného klíče. Přísloví rozděluje podle větného charakteru na věty oznamovací a rozkazovací (*Darovanému koni na zuby nehleď!*), dále stručně zachycující příběh (*Nouze naučila Dalibora housti.*) Vyjádření bývá také zhuštěné, nebo z hlediska smyslu leckdy protichůdné, a proto se i využití přísloví v mluvním aktu musí vybírat přiměřeně dané situaci. (*Líná huba, holé neštěstí. X Mluví stříbro, mlčí zlato.*)

2.5 Jazyková stránka přísloví

„Úsloví neboli přísloví a vybrané myšlenky, jež jsou pravými perlami řeči. Jestliť to zvláštní znamenitý kus, ale nemnozí jeho právě dobře užítí umějí.“⁴⁵

Na přísloví se dá nahlížet také z jazykové stránky. V příslovích se velice často objevuje zvuková shoda na konci veršů – rým, opakování stejných hlásek na začátku slov – aliterace a přirovnání přiřazením dvou motivů za sebou – paralelismus.

Např.: *Dvakrát měř, jednou řež.*

Pýcha předchází pád.

Čeho srdce plno, tím ústa přetékají.

Přísloví obsahují také monokolokabilní prvky, které se vyskytují pouze v jednom spojení (frazému), popř. v několika striktně omezených dalších frazémeh, knižní výrazy nebo výrazy obecné češtiny. Mukařovský dále vyděluje jakýsi aplikovaný obecný syntaktický rámeček, podle něhož jsou přísloví v češtině utvářena („kdo, ten“).⁴⁶

Např.: *Když kocour není doma, myši mají pré.*

Není šprochu, aby nebylo pravdy trochu.

Líná huba – holé neštěstí.

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.

⁴⁴ŠMILAUER, V. *Nauka o českém jazyku*. 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1973.

⁴⁵BLAHOŠLAV, J., ČERVENKA, M. *Česká přísloví*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1970. s. 7.

⁴⁶MUKAŘOVŠÝ, J. *Cestami poetiky a estetiky*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. s. 307.

2.6 Historie zájmu o přísloví

Ze své specifické povahy a funkce přísloví, jakých může nabýt a jakých vskutku nabývalo v kontextu umělé literatury, se utvořila nepřerušovaná příslovnická tradice.

Jelikož jsou nejstarší literární památky psány především latinským jazykem, pokud ovšem nebereme v úvahu krátké mezidobí literatury slovanské, pro první doklady českých paremií musíme jít až do doby kronikářů, kteří psali latinsky.

Nastala však určitá krize, kdy ve dvanáctém století Kosmas uvádí přísloví psané latinsky. Úskalí je spatřováno zejména v tom, že významově stejné přísloví nalezneme později ve čtrnáctém století v Dalimilově kronice, které je psáno již česky.

Značně velká část evropských přísloví má svůj původ ve středověkých latinských textech a zejména v Bibli. Biblické texty, Nový zákon a žalmy psány ve slovanském jazyce jsou jedním z prvních textů tohoto typu, které zde vznikly. Byly tudíž společné pro celou Evropu. Lidé se s náboženskými texty setkávali skoro denně, což mělo značný vliv na jejich rozsáhlou znalost. Zejména díky sekularizaci lidstvo pozbylo vědomí o etymologii jednotlivých přísloví. Dnes však bývají dost překvapeni, že jejich původ musíme hledat právě v Bibli.

Ryze české přísloví se v historii objevuje trochu později. První rozsáhlejší české texty máme až z počátku čtrnáctého století, avšak jejich původ je dohledatelný nejméně do století dvanáctého či třináctého. Jednotlivá přísloví, která zůstala dochována v rozličných variantách u staročeských autorů čtrnáctého a patnáctého století i v zápisech, jsou velmi důležitá. Rovněž jejich staré sbírky a záznamy. Záznamy tohoto typu nalézáme na předešlých rukopisů či na konci tisků, obsažnější sbírky počínají nejdříve v druhé polovině čtrnáctého století.

Zhruba v polovině 14. století se Smil Flaška z Pardubic pokusil o sepsání vůbec první sbírky přísloví v českých zemích. I když do dnešní doby byla zachována pouze její část, je považována za nejstarší slovanské dílo tohoto typu.⁴⁷

⁴⁷BLAHOSLAV, J., ČERVENKA, M. *Česká přísloví*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1970. s. 718.

2.6.1 Sběratelé českých přísloví

Prísloví, literární díla šířená ústně mezi prostým obyvatelstvem, vznikají už od nejstarších dob, kdy ještě nebylo známo písmo. K zaznamenání došlo teprve prvními sběrateli, kteří se je, zejména v 19. století, rozhodli převyprávět a zapsat.

Tvůrci jsou anonymní a díla nemají nikdy uzavřenou podobu. Šíří se totiž mezi lidem a jsou vědomě i bezděky upravována, na rozdíl od psaných literárních děl, kterým jejich zapsání dodávalo definitivní podobu.

Matěj Červenka (1521 – 1569) byl jazykovědcem, působil jako biskup a spisovatel Jednoty bratrské. Zabýval se zejména překládáním (přeložil například Žaltář z latiny do češtiny). Také mnoho let sbíral a zaznamenával různá přísloví, po jeho smrti je zpracoval spolu se svými zápisy Jan Blahoslav a vznikla tak sbírka *Česká přísloví*.

Jan Blahoslav (1523 – 1571) byl lingvistou, překladatelem, teologem, dějepiscem, archivářem a také biskupem Jednoty bratrské. Literárně se věnoval především pracím s apologickým charakterem (na obranu), ale také polemice proti odpůrcům vzdělání (Filipika proti misomusům). Příručka *Grammatika česká*, kterou napsal, patří k našim nejvýznamnějším dílům šestnáctého století. Do její šesté knihy zařadil sbírku „přísloví“ Matěje Červenky, kterou doplnil vlastními výpisky a opatřil vysvětlivkami a poznámkami.⁴⁸

Jan Amos Komenský (1592 – 1670) - byl poslední biskup Jednoty bratrské a jeden z největších českých myslitelů, filosofů a spisovatelů doby. Během svého života si získal renomé především jako pedagog, resp. teoretik pedagogiky a autor mnoha spisů z tohoto oboru.

Práci na svém slovníkářském díle *Linguae Bohemicae thesaurus* (Poklad jazyka českého) započal již v roce 1612. Dílo mělo shrnout celou slovní zásobu českého jazyka a obsáhnout její frazeologii (ozdobná a výrazná rčení a přísloví) i gramatiku. Snažil se, aby všechny výrazy a frazeologismy korespondovaly s úrovní latiny, aby bylo zachováno stylové, dobové a citové zabarvení slov a autoři mohli vytvářet díla srovnatelná s latinou. Avšak došlo k něčemu neočekávanému.

⁴⁸ ZAORÁLEK, J. *Lidová rčení*. 2.vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. s. 7.

„Když toto neobyčejně pracné dílo (čtyřiačtyřiceti let) bylo již již připravováno pro tisk (roku 1656), shořelo spolu s celou mou knihovnou, tiskárnou a celým městem Lešnem požárem tak neočekávaným, že nic z něho nemohlo být zachráněno.“⁴⁹

Se slovníkem zmizely i jeho záznamy českých přísloví, a tedy souvislost s dochovanou sbírkou *Moudrosti starých Čechů*, která čítala více než 2000 přísloví, nelze jednoznačně prokázat.

Josef Dobrovský (1753 - 1829) významný český vědec, lingvista, historik a především zakladatel novodobé jazykovědné bohemistiky v gramatografii i slovníkářství a novodobé lingvistiky slovanské na staroslověnském základě. Proto byl nazýván také „*patriarchou slavistiky*“. Dobrovský byl zastáncem nezávislosti myšlení a vědeckého hodnocení, sám byl nekompromisním kritikem. Kritiku považoval z nezbytnou součástí vědeckého bádání. Za Dobrovského troufalé označení Rukopisu zelenohorského falzem, bylo jeho dílo českou vlasteneckou společností odsouzeno. Teprve až T. G. Masaryk náležitě ocenil jeho význam.⁵⁰

Václav Hanka (1791 – 1861) český spisovatel a jazykovědec. Působil ve Vlasteneckém muzeu (dnešní Národní muzeum), poté se stal bibliotékářem muzea. Jeho největším přínosem v tomto oboru bylo předání téměř 2000 přísloví přímo „od národa“ Čelakovskému, který je později zveřejnil.⁵¹

František Ladislav Čelakovský (1799 – 1852) básník a tvůrce ohlasové poezie. Vedle literární činnosti byl výborným překladatelem. Učinil pokus o vytvoření dokonalého díla, které by předčilo dosud vydané sbírky přísloví (Srnc, Blahoslav, Komenský, Dobrovský atd.). *Mudroslovi národu slovanského ve příslovích* vyšlo v roce 1851 a jednalo se o výsledek jeho celoživotního úsilí. Čelakovského *Mudroslovi* obsahuje úctyhodných 8500 přísloví. Autor představuje svůj materiál uspořádaný do 17 tříd, kterým je předřazena ještě jedna skupina nečíslovaná, Prísloví o příslovích.

⁴⁹ KOMENSKÝ, J. A.: *Sto listů J. A. Komenského*. Praha: Laichter, 1945. s. 247.

⁵⁰ VEČERKA, R *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů*. 2. vydání. Brno: Masarykova univerzita, Linguistica ONLINE, 2008. s. 27–28.

⁵¹ BITTNEROVÁ, D., SCHINDLER, F. *Česká přísloví, Soudobý stav konce 20. století*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1997. s. 283.

Čelakovský sám se v jednom dopise zmiňuje, že shromáždil spoustu materiálu, který podává v původních jazycích s českými vysvětlivkami.⁵²

Václav Flajšhans (1866 – 1950) bohemista, filolog, literární historik. Během svého života, napsal více než 700 knih. Flajšhans publikoval slovník *Česká přísloví*, sbírka přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku ve dvou svazcích (1911, 1913), kde uplatnil svou znalost staré češtiny. Je také považován za jeden z nejkompletnějších a nejcennějších lexikografických souborů české lidové moudrosti.

Zahrnuje české frazeologismy od počátků písemnictví až do konce patnáctého, respektive začátku šestnáctého století. Ke každému pořekadlu a přísloví uvádí Flajšhans v chronologickém pořadí kontexty z kronik, análů a dalších památek. Máme tak jedinečnou možnost sledovat vývoj mudrosloví a jeho rozšíření.⁵³

Josef Spilka (1899 – 1986) překladatel, folklorista, autor veršů, pohádek a próz. Cestu k opětovným sběrům českých přísloví otevřely v 80. letech vědecké projekty formulované souběžně na Univerzitě Karlově v Praze, v Československé akademii věd. V 50. letech minulého století zahájil Josef Spilka terénní výzkum českých přísloví na celém území Čech, Moravy a Slezska. Jeho záměr představit jednotlivé výroky v časových proměnách však narazil na velký rozsah shromážděné sbírky a tedy i na časovou náročnost zpracování.

2.7 Prísloví dnes

Česká přísloví, která byla známá od pradávna, přetrvala ve své formě až do dnešních dob.

„Prísloví, parémie či též někdy adagium, je prastarý útvar, který má každý jazyk, a vzhledem ke svému stáří a kulturním stykům v minulosti je také řada přísloví celosvětových, takže je téměř nemožné určit dobu a místo jejich vzniku. V zásadě se za přísloví chápe ustálený větný výraz, někdy metaforický, který vyjadřuje pravdu

⁵² ČELAKOVSKÝ, F. L.: *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Praha: Lika Klub, 2000. str. 905.

⁵³ FLAJŠHANS, V. *Česká přísloví. Sběrka přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*. (2 svazky) 2. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého, 2013.

založenou na tradované zkušenosti a zdravém rozumu. Protože se předává z generace na generaci, důležitý je u přísloví jeho aspekt pedagogický, poučující (zvláště pro mladší) a normativní, často se užívá v situaci, kdy se taková norma chování či vztahu porušuje a mluvčí ji užitím přísloví připomíná, popřípadě nabádá k jejímu dodržování...“⁵⁴

V následujícím výčtu uvádím pouze několik nejznámějších příkladů v abecedním pořádku. Čerpala jsem z výroků, které byly získány z výzkumu a publikace Vlasty Červené.⁵⁵

Bez práce nejsou koláče. Co si kdo nadrobí, to si musí sníst. Čí (Koho) chleba jíš (a pivo piješ), toho píseň zpívej. Čiň čertu dobře, peklem se ti odvděčí (odmění). Člověk míní, Pán Bůh mění. Dokud železo žhavé, kuj. Dvakrát (Desetkrát) měř, jednou řež. Hlad je nejlepší kuchař. Host i ryba třetí den (třetího dne) smrdí. Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá. Jaký pán, takový krám (chrám). Jeden za osmnáct, druhý bez dvou za dvacet. Jedním uchem sem (tam), druhým ven. Jiný kraj, jiný mrav. Kde (nic) není, (ani) smrt nebere. Kdo chce s vlky býti, musí s nimi (s vlky) výti. Komu se nelení, tomu se zelení. Lepší vrabec v hrsti než holub (čáp/jeřábek) na střeše. Malé děti, malá starost, velké děti, velká starost. Mezi slepými jednooký králem. Pozdě bycha honiti. Práce kvapná – málo platná. Příležitost dělá zloděje. Ranní ptáče dál doskáče. Ruka ruku myje (obě bývají bílé). Slovo dělá muže. Stará láska nerezaví (nehasne). V nouzi poznáš přítele. Všude dobře, doma nejlépe. Za zeptání nic nedáš. Žádný učený z nebe nespádl.

Přísloví dnes mladá generace bere jako nedílnou součást ústní lidové slovesnosti. S užíváním jednotlivých frází v běžném hovoru to není nijak valné. Z průzkumu vyplynulo, že aktivní aplikace tradičních českých přísloví v hovorech je minimální, avšak v reakci na nově vzniklé situace a technologie jsou tradiční přísloví velice kreativně modifikována a inovována. Význam se buď pouze pozmění, nebo přísloví dostane zcela nový charakter. Někdy vznikají opravdu humorné podoby tradičních přísloví. Následující tabulka obsahuje ukázkou kreativity u vzniku napodobenin přísloví a jejich původní formu. Zmíněná přísloví pochází z internetových portálů (viz zdroje).

⁵⁴ ČERMÁK, F. *Základní slovník českých přísloví: výklad a užití*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013. s. 5.

⁵⁵ ČERVENÁ, V. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha: Academia nakladatelství Československé akademie věd, 1988.

Originál	Přetvořená verze přísloví
Co na srdci, to na jazyku.	Co na srdci, to na facebooku.
Všude dobře, doma nejlíp.	Všude dobře, s WiFi nejlíp.
Darovanému koni na zuby nehleď.	Darovaným titulkům na hrubky nehleď.
Kdo se moc ptá, moc se dozví.	Kdo se moc ptá, málo googlí.
Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.	Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se přinese pivo.
Láska i hory přenáší.	Láska i nemoci přenáší.
Kdo se směje naposled, ten se směje nejlíp.	Kdo se směje naposled, ten má dlouhé vedení.
Ve dvou se to lépe táhne.	Ve dvou se to lépe zahne.

Tabulka 3: karikatury přísloví

Přísloví se ve svém doslovném znění dají také vyjádřit i v méně známé formě. Přísloví nalezneme také ve formě hádanek či křížovek, kde jsou zobrazeny pomocí piktogramů.⁵⁶

⁵⁶ Viz příloha č. 2.

Jazyk je velmi variabilní, s pomocí synonym a odborných výrazů se přísloví dají zapsat rovněž vědeckým jazykem. Na několika příkladech jsou uvedeny podoby tradičních přísloví přeloženy do vědecké češtiny.⁵⁷

Originál	Prísloví vědeckou češtinou
Boží mlýny melou pomalu, ale jistě.	U závodů na zpracování obilí, řízených mytologickými bytostmi je poměrně nízká produktivita práce vyvážena naprostou spolehlivostí.
Co se v mládí naučíš, ve stáří jako když najdeš.	Poznatky získané cílevědomě v preadolescentním věku jsou adekvátní poznatkům pořízeným náhodně ve věku seniorském.
Darovanému koni na zuby nehleď.	Prováděti dentální inspekci donovaného živočicha rodu equus je nepřípustné. Donace individua rodu Equus neopravňuje akceptora k vizuální percepci dentální soustavy tohoto jedince.
Dobrá hospodyňka pro pírkó přes plot skočí.	Kvalifikovaná a produktivní pracovnice v domácnosti za účelem získání malé části tělního pokryvu drobného obratlovce dokáže uvést své tělo do pohybu po parabolické dráze, jejíž koncový a cílový bod leží na různých stranách bariéry oddělující dvě různé plochy zapsané samostatně v katastrálních registrech.

⁵⁷ http://plesaty.welbloud.cz/home/prislovi_vedeckou_cestinou [přístup ke zdroji 13. 2. 2017].

Kdo chce s vlky žít, musí s nimi výt.	Podmínkou koexistence jedince druhu <i>Homo sapiens</i> a společenství druhu <i>Canis lupus</i> je sjednocení akustické signální soustavy.
Pozdě bycha honit.	Vzhledem k časové ztrátě je snaha o překonání dráhy, dělící jedince od personifikovaného kondicionálu singuláru existencionálního slovesa, bezpředmětná.
Pýcha předchází pád.	Neadekvátní hodnocení vlastního významu není v důsledku kladné diference synchronizováno s pohybem neinerciální soustavy podél trajektorie dané siločarami gravitačního pole.
Ve víně je pravda.	Kapalná substance částečně prchavého charakteru vzniklá postupným odšťavňováním a kvašením bobulovin obsahuje souhrn výroků objektivního charakteru vystihujících skutečnost v její reálné podstatě.

Tabulka 4: přísloví vědeckou češtinou

3 RČENÍ

Spousta lidí dokáže výstižně jednou větou či pouhým slovem charakterizovat, co se dá většinou popsat velice obsírně. Výrokům, které již chápeme jako ustálená obrazná slovní spojení, říkáme rčení.⁵⁸ Ve slovníku českých synonym je vedle tohoto pojmu uvedeno „*rčení 1 pořekadlo, přísloví. (kniž.) úsloví 2 řidč. (neutr.) průpovídka, výrok, aforismus, (hovor.) moudro.*“⁵⁹

Pojem rčení však není pevně definovaný. Kromě kolokačního frazému také označuje jiné frazémy, jako např. pořekadlo ve smyslu frazému propozičního atd.⁶⁰

3.1 Vymezení termínu rčení

Dokonce i autor knihy o lidových rčenicích Zaorálek píše, že není možné zcela jistě vymezit jednotlivé složky lidové slovesnosti od sebe, a proto řadí pod pojem rčení také pořekadla a úsloví, neboť jde o přechodný útvar mezi rčením a pořekadlem.⁶¹

Rčení především díky své úzké souvislosti s dalšími útvary lidské slovesnosti bývá často zaměňováno s pořekadly nebo příslovími. Přestože existují jistá vymezení, jak tyto útvary od sebe odlišit, pomyslná hranice mezi nimi není jednoznačná.

Ke slovesným souslovím patří i slovesná rčení. Jde o natolik úzké spojení, že již mnohdy nelze s jistotou určit, co je souslovím a co už rčením. Avšak mezi těmito komponenty je dosti podstatný, ač na první pohled lehce přehlédnutelný rozdíl.

Sousloví může být „*náhradou za slovo jednoduché, stojí místo něho, cítí se jen jako synonymum slova jednoduchého. Rčení vzniká za podobných okolností, ale z motivů poněkud odlišných. Rčení nevznikají ani tak z nutnosti vyjádřit věc dosud nevyjádřenou, jako spíše ze snahy věc už označenou vyjádřit nově, výstižně, působivě.*“⁶²

Od sousloví se liší rčení původem a variabilní kombinací. Jsou spíše ozdobou než výrazovým prostředkem.

⁵⁸ Někdy se pro výrazy tohoto typu používá název úsloví.

⁵⁹ PALA, K., VŠIANSKÝ, J. *Slovník českých synonym*. 2000. s. 357.

⁶⁰ BACHMANNOVÁ, J., BALHAR, J. a kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. 2. vyd. Praha: Lidové noviny, 2002. s. 368.

⁶¹ ZAORÁLEK, J. *Lidová rčení*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. s. 7.

⁶² BEČKA, J. Slovesná rčení a sousloví I. In *Naše řeč*, Ročník 18 (1934), číslo 1, s. 8–17. dostupné z <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2742> [přístup ke zdroji 17. 2. 2017]

3.2 Zařazení rčení ve frazeologii

Jak již bylo popsáno dříve, rčení má svou podobou a jazykovou povahou velice blízko k úsloví a pořekadlu. Rčení se však od pořekadla liší především svou variabilitou při volbě osoby a čísla, tedy rčení lze volně časovat (*házet perly sviním*), zatímco pořekadlo je proměnlivé jen velice omezeně, popř. není vůbec variabilní (*já nic, já muzikant*).

Úsloví je pak chápán jako útvar, který tvoří jakýsi přechodný typ mezi rčením a pořekadlem.

3.3 Znaky rčení

Příruční slovník naučný (PSN) definuje rčení jako „*ustálený slovní obrat, nejčastěji obrazný, obyčejně lidového původu, např. mít na růžích ustláno. Na rozdíl od přísloví, nemívá rčení morální zaměření a bývá často nevětné.*“⁶³

Podobným útvarem je také přísloví, které se však od rčení liší se v několika ohledech:

- Prísloví je vyjádřením nějaké životní moudrosti, rčení je produktem lidové fantazie.
- Smyslem přísloví je tedy morální ponaučení, výstraha či pokárání. Smyslem rčení je pobavení, oživení jazykového projevu.
- Prísloví tvoří celé formalizované věty, které nelze rozdělit, přeformulovat, skloňovat či časovat. Rčení a pořekadla se stávají částmi vět, dají se časovat.

3.4 Formální a významová stránka rčení

Vycházíme-li z myšlenek autora J. V. Bečky, podle něj mezi rčeními existují jisté rozdíly. Ty rozděluje do dvou základních skupin na rčení umělá a lidová.

Jako lidová rčení jsou označovány původně lidové metafory, obyčejně velmi prosté, zato velmi konkrétní. Pro svou přesnost se často užívají k vystižení podstaty vyjádření. Na rozdíl od přísloví, která jsou po léta neměnná a konstantní, jsou rčení

⁶³ Příruční slovník naučný. 3. díl M-Ř. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1966. s. 821.

v tomto ohledu dosti nestabilní, nová vznikají a stará naopak upadají v zapomenutí. Řada z nich se však dostala i do spisovného jazyka díky čemuž se stávají stabilnějšími. Všechna rčení této skupiny jsou velmi konkrétní, jejich obraz je zcela prostý, jsou tedy skromná, ale pro svou názornost jsou vítaným slohovým prostředkem, jako např. *řal do živého, obrátil vše na ruby, vzít si někoho na mušku* atd.

Do druhé skupiny patří rčení umělá. Umělý původ je spatřován v jejich obraze, který není až tak prostý, neboť nemá svůj původ v každodenním životě. Například metafora z doby antického myšlení *klásti svůj život na oltář vědy* je již dnes považována za rčení. Umělých rčení najdeme v jazyce nepřeborné množství, např. *být hybnou pákou něčeho, klásti svůj osud do rukou někoho, je to hra náhody*. Tato umělá rčení, jsou-li vhodně položena, mohou zvýšit estetickou stránku, avšak ne její svéráznost. Velká část rčení kvůli nesprávnému či velice častému používání klesla na úroveň pouhých klišé.⁶⁴

3.5 Jazyková stránka rčení

Po jazykové stránce plní rčení funkci zpestření, oživení či zvýraznění mluveného nebo psaného jazykového projevu. Jejich funkce je tedy spíše stylistická. Formálně jsou však tyto komponenty pouhým prvkem ve stavebním procesu, proto je nutné zakomponování do vět. Rčení užívaná ve větách podléhají flexi – skloňování i časování, tím pádem se podoba jednotlivých vět v čase proměňuje.⁶⁵

Rčení je málo vymezeným, leč tradičním výrazem, jenž označuje nejčastěji frazém kolokační, jindy zase pořekadlo ve smyslu frazému propozičního apod.

„Rčení jsou nutným doplňkem slovního bohatství jazyka. Doplňují slovník tam, kde si jazyk nevytvořil potřebného slova, obohacují jazyk novými synonymy, zvláště v abstraktních významech, a činí tak řeč schopnou všech významových odstínů. Proto bývá zpravidla množství rčení a sousloví znakem jazyka vypěstovaného.“⁶⁶

⁶⁴ BEČKA, J. Slovesná rčení a sousloví I. In *Naše řeč*, Ročník 18 (1934), číslo 1, s. 8–17. dostupné z <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2742> [přístup ke zdroji 17. 2. 2017].

⁶⁵ BEČKA, J. Slovesná rčení a sousloví I. In *Naše řeč*, Ročník 18 (1934), číslo 1, s. 8–17. dostupné z <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2742> [přístup ke zdroji 17. 2. 2017].

⁶⁶ BEČKA, J. Slovesná rčení a sousloví I. In *Naše řeč*, Ročník 18 (1934), číslo 1, s. 8–17. dostupné z <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2742> [přístup ke zdroji 17. 2. 2017].

3.6 Rčení dnes

Lidová rčení jsou v mluvených i psaných projevech stále ve velké oblibě. Nejčastěji jsou užívána pro dokreslení situace v případě, kdy to ani jinak říct nelze, nedostává se nám slovní zásoby.

Čím jsou vlastně rčení pro nás zajímavá, že jsou stále tak živá? Barvitě dokazují, jak bohatý je český jazyk, když můžeme tu samou skutečnost vyjádřit různými způsoby. Také dokáží zmírnit dopad, říct nepříjemnou věc jemněji a v neposlední řadě ukazují, jak se mluvilo před desítkami či dokonce stovkami let.

V současnosti existuje řada publikací, ve kterých nalezneme česká lidová rčení. Ve většině případů jsou zde navíc uvedena i přísloví apod. K autorům zabývajícím se těmito tématy patří například Mirka Zemanová,⁶⁷ Jindřich Pokorný⁶⁸ nebo také Kateřina Rollová.⁶⁹

⁶⁷ ZEMANOVÁ, M. *Co na srdci, to na jazyku: česká přísloví, přirovnání a rčení*. CPRESS, 2008.

⁶⁸ POKORNÝ, J. *Zakopaný pes aneb o tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví*. Praha: Albatros, 1976.

⁶⁹ ROLLOVÁ, K. *Co znamená, když se řekne*. Motto, 2000.

4 POŘEKADLA

Pojem pořekadlo je obrazný ustálený krátký výrok vyjadřující lidskou zkušenost a neobsahující mravní ponaučení. Nejčastěji se používá v literatuře a ve frazeologii.

„Nejdrobnějším květem dávné poesie, vykouzlené čarovným proutkem lidového vtipu, jsou národní přísloví a pořekadla. V dobách nejužšího styku člověka s přírodou vytvářel je prostý lid venkovský sobě pro radost a potěchu a zůstavil je vzdělanějším potomkům jako vzácný odkaz svého poetického názoru na svět, svého přirozeného ostrovtipu a své hluboké životní moudrosti. Proto jsou tyto půvabné výtvary lidového podání každému vyspělému národu pramenem svérázného humoru, výrazem jeho přirozené poesie, ukázkami jeho charakteristické filosofie ve všech příhodách lidského života od narození až ke hrobu.“⁷⁰

Termín pořekadlo nám vymezuje několik různých definic. *„Přísloví obsahuje životní poučení, týkající se lidských vztahů a podané buď v jinotajné (alegorické) formě nebo v zobecňující poloze. Naproti tomu pořekadlo přináší pouze pozorování bez pointované didaxe. („Sytý hladovému nevěří“) nebo nezdůrazňuje mezilidské vtahy („Na svatého Řehoře čáp letí přes moře...líný sedlák, který neoře“) ... Termínem pořekadlo se někdy také označují slovní konfigurace bez vlastního myšlenkového obsahu („nosit dříví do lesa, vyhánět čerta ďáblem“), lépe je takovým obrátům říkat úsloví.“⁷¹*

Moudrost ukrytá v pořekadlech je vnímána trochu odlišně. Frazémy tohoto typu bývají spíše než ozdobným projevem odpozorovanou zkušeností či postojem k jednotlivým situacím v lidském životě. Lidé si za léta všimli, že např. jablko nepadá daleko od stromu, což je neměnná pravda života. Síla a moc pořekadel spočívá v jejich lehké obraznosti, bez větších problémů je chápán jejich přenesený význam.

4.1 Vymezení termínu pořekadlo

Pořekadlo je stejně jako přísloví a rčení také zařazováno do širokého okruhu malých folklorních žánrů. Pořekadla bývají nejčastěji zaměňována právě s příslovím a rčením. Rozdíl však spočívá v tom, že pořekadlo neobsahuje mravní zkušenost, poučení. Závažnější problém nastává u rozlišení pořekadla a rčení.

⁷⁰ ČECH, E. *Humor československých přísloví*. Praha: Nakladatel Jos. R.Vilímek, 1925. s. 3.

⁷¹ HRABÁK, J. *Poetika*. Praha: Československý spisovatel, 1977. s. 275.

Oproti přísloví je pořekadlo konkrétnější, vzniklou situaci popisuje a hodnotí. Mívá velice často i konkrétní subjekt - srov. např. pořekadlo s příslovím *Já o voze a on o koze.x Jaký pán, takový krám*. V některých případech může nabývat i nemetaforické povahy.⁷²

Na druhou stranu, přísloví má zase zobecňující povahu, kde se žádný jeho člen nevztahuje k vzniklé situaci přímo.⁷³

Čelakovský, vědom si tenké hranice mezi jednotlivými folklorními žánry, už tedy ve svém *Mudrosloví* začal rozlišovat mezi příslovím a pořekadlem. „*Pořekadla, ačkoliv zevnitř cosi podobného mají s příslovími, valně nicméně se liší od nich svou vnitřní povahou, a nejsou nic jiného leč sjednotlení (individualisování) některého slova (ponětí), znamenajícího vůbec děj, neb předmět neb vlastnost jeho. Ona leží právě uprostřed mezi příslovími a ouslovími (idiotismy), i nepřítme, že mezi těchto vždy co nejvlastněji šetřiti, nesnadná jest práce.*“⁷⁴

Podobný pohled na celou věc mají i novodobější autoři. Šmilauer ve své publikaci píše o pořekadlech jako o anonymních ustálených větách obrazné povahy lidového původu stručně vyjadřující konkrétní situaci, ale bez mravoučné povahy, ke kterým rovněž zahrnuje i pranostiky. Jen nepatrně odlišný názor má Tyllner. Pořekadlo definuje jako ustálené slovní spojení, které obrazně vyjadřuje životní zkušenost bez mravoučné tendence. Navíc poukazuje na jeho rýmovanou formu. Ve srovnání s rčením „*není u pořekadla obrazový ráz setřen, spolu s významem nepřímým (obrazným) vybavuje se i původní význam přímý, bezprostřední.*“⁷⁵

Diametrálně odlišný názor má však Zaorálek, ten pod jediný pojem rčení shrnuje pořekadlo, rčení a úsloví. K tomuto kroku jej vedl fakt, že rozdíly mezi uvedenými pojmy nejsou zcela jasné a tudíž v praxi lze jen stěží jednoznačně rozhodnout, zda se v daném případě jedná o pořekadlo, rčení nebo úsloví.

⁷²ČERMÁK, F., FILIPEC, J. *Česká lexikologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1985. s. 221.

⁷³MUKAŘOVSKÝ, J. *Cestami poetiky a estetiky*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. s. 314.

⁷⁴ČELAKOVSKÝ, F. L. *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*. Praha: Vyšehrad, 1949. s. 774.

⁷⁵TYLLNER, L. *Lidová kultura Biografická část - Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Mladá fronta, 2007. s. 779.

4.2 Zařazení pořekadla ve frazeologii

Oproti přísloví je pořekadlo konkrétnější, vzniklou situaci popisuje a hodnotí. V některých případech může nabývat i nemetaforické povahy.⁷⁶ I přesto, že jazykověda zná definici přísloví, nezřídka se stává, že kvůli nejednoznačnosti pomyslné hranice mezi jednotlivými druhy frazémů, bývají přísloví přiřazena k pořekadlům nebo rčením.

Zvláštním typem pořekadel jsou podle Beneše tzv. *wellerismy*, neboli komicky vážná konstatování situací, které se řadí do tzv. černého humoru.⁷⁷

4.3 Znaky pořekadla

Pořekadla řadíme k malým formám lidové slovesnosti. Pořekadla jsou tedy chápána jako ustálené výroky, které jsou produktem lidské fantazie v souladu s lidovou slovesností. Udrží si svou neměnnou, často rýmovanou podobu a vztahují se ke konkrétní situaci. Ve své původní podobě to byly jakési lidové výroky, které vyjadřovaly postoj mluvčího k nějaké situaci, vývoji, následku. Tyto závěry byly buď předvídatelné, nebo se opakují či jsou logickým následným vyústěním děje.

4.4 Formální a významová stránka pořekadla

Podle Čechové pořekadla jsou větého charakteru, „...shrnují často zkušenost lidí, bývají hodnotící a imperativní: *Kam vítr, tam plášt; Panská láska po zajících skáče (je nestálá), leckdy shrnují i zkušenost protikladnou: Spěchej pomalu, Ráno moudřejší večera x Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek.*“⁷⁸ Dále jsou rozdělována na příkazovací a hodnotící či vybízecí. Pořekadla se používají především k ozvláštění a oživení ať už písemného či mluveného projevu. Pořekadla nejsou nijak moralistická a nenesou žádné varování, poselství či ponaučení. Pořekadla také nelze zaměňovat s pranostikami, které předpovídají vývoj počasí na základě dlouhodobých lidových pozorování.

⁷⁶ČERMÁK, F., FILIPEC, J. *Česká lexikologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1985. s. 221.

⁷⁷BENEŠ, BOHUSLAV. *Česká lidová slovesnost. Výbor pro současného čtenáře*. Praha: Odeon, 1990.

⁷⁸ ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk. 2. přepracované vydání*. Praha: ISV, 2000. s. 66–67.

4.5 Jazyková stránka pořekadla

Jazykovou stránkou pořekadel se zabýval Beneš. Usoudil, že pořekadlo je z jazykového hlediska tvořeno mluvnicky nesoběstačnou větou (mít se k světu) a také konstatuje, že „pořekadlo je tedy spíše významová glosa než obrazný komentář a pohybuje se často mezi vyjádřením obecné zásady a přímým hodnocením jevu nebo situace.“⁷⁹

Podle Čermáka je pořekadlo nejasným a dnes již ojedinělým výrazem užívaným nejčastěji pro některé typy frazému propozičního, jiného než přísloví. Tímto výrokem popírá Čelakovského užití termínu pořekadlo, protože za pořekadla označoval především různé druhy kolokačních frazémů.⁸⁰

4.6 Pořekadla dnes

Nově vytvořená nebo přetvořená pořekadla se neobjevují v takové míře jako přísloví. Předpokládaným důvodem je zřejmě fakt, že nebývají tak notoricky známá a používána jako přísloví.

V dnešním novodobém jazyce můžeme pořekadla nalézt ve formě takzvaných hlášek. Zvláštností je, že do běžné mluvy se dostávají repliky z dnes již klasických či známých filmů.

Např. „*To neřeš*“, „*Metesku blesku*“, „*Čo bolo, to bolo! Terazky som majorom!*“

⁷⁹BENEŠ, BOHUSLAV. *Česká lidová slovesnost. Výbor pro současného čtenáře*. Praha: Odeon, 1990. s. 238–239.

⁸⁰ ČERMÁK, F. Frazém a idiom, Frazém propoziční a polypropoziční monosubjektový, Frazologie a idiomatika, Pořekadlo, Pranostika, Přísloví, Rčení. In *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 139–144, 357 a 368.

II PRAKTICKÁ ČÁST

5 DOTAZNÍK JAKO PRŮZKUMNÁ METODA

Hlavní oporou pro sepsání této kapitoly mi byl článek jednoho z pedagogických psychologů prof. PhDr. Rudolfa Kohoutka, CSc., který byl zveřejněný na internetových stránkách.⁸¹

Dotazníky jsou považovány za vůbec nejčastější užívaný nástroj sběru dat. Použití metody dotazníku je v mnoha případech srovnatelné s metodou řízeného rozhovoru. Jediný rozdíl je spatřován v tom, že na rozdíl od rozhovoru jsou otázky kladeny písemně, na což se logicky vyžadují také odpovědi v písemné formě. Výhodou je také jeho časová úspornost, jelikož k vyplnění dotazníku je obecně zapotřebí méně času než k rozhovoru. Pomocí dotazníků se dá získat obrovské množství výpovědí jednotným postupem. Výsledky dotazníků jsou proto obecně i v čase reliabilní. Takto získané výsledky se dají snadno statisticky zpracovat a přináší tak rychlou zpětnou vazbu.

Validita výzkumů však také může být ohrožena, pokud jejich výsledky nejsou výsledkem kritického zkoumání, ale tzv. „anekdotismu“, tedy využití několika mála vhodných příkladů.⁸²

Při konstruování dotazníku je nejdůležitějším faktem přesné určení hlavního cíle dotazníkového průzkumu, logicky a stylisticky správně připravit konkrétní otázky. Za vhodné se také považuje a doporučuje provést pilotáž na malém vzorku osob, které nám mohou pomoci poupravit dotazník do finální podoby. Díky anonymitě respondentů se zvyšuje upřímnost odpovědí.

Forma dotazníku nám umožňuje zkoumat větší počet osob současně. V krátkém časovém úseku je tedy možno získat velké množství výpovědí.

Při rozhovoru i v dotazníku se zjišťují fakta tvrdá (např. nacionálie, pohlaví, věk, povolání) i fakta měkká (např. názory, zkušenosti, zájmy, postoje, prožitky, představy)

⁸¹ Dostupné z <http://rudolfkohoutek.blog.cz/1002/dotaznik-jako-pruzkumna-metoda> [přístup ke zdroji 23. 2. 2017].

⁸² CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu*. Praha: Grada. 2007.

Výzkum, který je připravený a provedený správným způsobem, by měl být realizován v postupných, na sebe navazujících krocích. Z tohoto důvodu má mít výzkum tři fáze:

- pilotáž
- předvýzkum
- vlastní výzkum.

První dvě fáze slouží jako jakýsi minivýzkum nebo dá se říci také předvýzkum před samotnou třetí fází, kterou je pak vlastní výzkum.

Cíl pilotáže je především získat základní informace o zkoumané problematice např. pomocí rozhovoru, který byl realizován s několika známými. Je to v podstatě prvotní vhled do zkoumané problematiky, předběžné šetření, v jakém stavu jsou jejich znalosti v této oblasti.

Po pilotáži byl prováděn menší předvýzkum, který je brán jako zmenšený model vlastního výzkumu pomocí sestaveného dotazníku. Ten byl vyzkoušen na vzorku přibližně 10 osob. Na základě výsledků byl dotazník upraven do konečné podoby pro vlastní výzkum.

5.1 Dotazníkové šetření

V praktické části jsem se zabývala průzkumem znalosti přísloví, rčení a pořekadel. Jedním z důvodů, proč testovat zrovna znalosti v této oblasti byl i častý výskyt paremiologických frází v různých testech (SCIO), přijímacích zkouškách či tématech slohových prací, která jsou součástí státních maturit.

Výzkum probíhal prostřednictvím dotazníku u respondentů různého věku, vzdělání a pohlaví. Výzkum byl prováděn v lokalitě vesnice Kobernice, která se nachází přibližně 20 km od města Opavy.

Celkově bylo respondenty vyplněno 207 dotazníků, a to buď ve fyzické (papírové) podobě nebo v elektronické formě. Složení respondentů bylo heterogenní, rozdělila bych ji ovšem do dvou skupin. Jedna skupina se stávala z mých známých, přátel a příbuzných. Pro pokrytí i nejmladší věkové kategorie jsem dala dotazník k vyplnění také na místní základní školu ZŠ Kobernice, konkrétně do tříd 6. A a 6. B.

Mají-li být takto získaná data vůbec směrodatná, je třeba zvolit vhodný vzorek respondentů, tedy dospělé osoby s přiměřenou inteligencí a děti od desíti let věku. Zároveň

je také vhodné, aby respondenti byli kladně motivováni, především k odpovědnému vyplňování dotazníku, aby byl výzkum co nejefektivnější.

Cílem výzkumu bylo zjistit úroveň znalosti a frekvence výskytu paremiologických útvarů v dnešní době, zda lidé ještě dokáží vysvětlit smysl již zřídka využívaných vybraných paremií a jejich správné znění. Jedním z výsledků bylo rovněž zjištění, které útvary lidové slovesnosti jsou dnes nejpoužívanější či nejznámější.

Respondenti byli podle věku rozděleni do čtyř kategorií, a to věková kategorie do 20 let, 21-35 let, 36-50 let a 51 a více let. U věkové skupiny je uvedena také její charakteristika, které obsahuje rovněž informace o pohlaví a dosaženém vzdělání.

Jestliže některá z otázek v jednotlivých dotaznících nebyla zodpovězena všemi respondenty, je tento fakt uveden v poznámce. V případě získání odpovědí u všech dotazovaných, není tento údaj uveden.

Výsledky dotazníkového šetření jsou zpracovány po jednotlivých úkolech, poté tříděny podle věkové kategorie respondentů. Odpovědi získané z vyplněných dotazníků jsou přepisovány doslova, tedy včetně všech chyb, které se zde vyskytly.

Grafy pak názorně dokreslují procentuální výskyt jednotlivých odpovědí. Poté jsou jednotlivě získané poznatky kompletovány a podrobeny důkladné analýze.

5.2 Dotazník

Dotazník je konstruován tím způsobem, aby zadané úkoly pomohly získat jakýsi zevrubný přehled o znalosti pojmů, jako je pořekadlo, přísloví a rčení, zvláště pak o tom, do jaké míry jsou lidmi chápány a zda jsou frekventovaně užívány.

Při sestavování dotazníku byly pro velkou možnost rozmanitosti v odpovědích využity převážně otevřené otázky, resp. otázky s otevřeným zakončením. Ty poskytují dostatečně široký prostor pro odpovědi, poukazují na propojení teoretické znalosti s praktickou aplikací.

Při sestavování dotazníku jsem se vyhýbala odborné terminologii, aby jazyk dotazníku byl jednak jednoduchý a zároveň přesný. Otázky do dotazníku byly s pečlivostí vybírány tak, aby výsledky dotazníku byly objektivní, spolehlivé a validní (platné). Jenom tak mohou přinášet nové poznatky a verifikovat je (tj. ověřovat jejich pravdivost, tj. otázku subjektu s objektivní realitou), čímž jsou získávána fakta (tj. ověřené poznatky).

- Objektivnost při této metodě je dána mírou její nezávislosti na osobě uživatele. Přispívá k jednoznačnosti výsledků, jelikož omezuje nebezpečí zkreslení faktů, pro získání žádoucích výsledků - stává se to např. při rozhovoru, při sepisování anamnézy atd.

Objektivita metody znamená, že zkoumané osoby nemají možnost působit na výsledky v žádném směru. Objektivita metody je dána i nezávislostí výsledků na osobách, které je analyzují a vyhodnocují. Různí posuzovatelé objektivních testů docházejí ke stejným výsledkům. Musíme si být vědomi toho, že v oblasti zkoumání duševna nedosáhneme nikdy objektivnosti typické pro oblast přírodních a technických věd.

- Standardnost je chápána jako požadavek, aby byla identická metoda používána u různých osob za stejných podmínek. Předpokládá to unifikaci (sjednocení) a formalizaci všech podmínek vyšetření: stejné úkoly, stejnou případnou instrumentalizaci, dodržování jednotné instrukce a postupu, stejné vyhodnocování výsledků u všech zkoumaných osob podle stanovených norem. Normy chápeme jako typické reakce příslušného vzorku populace podle věku a pohlaví. Všechny tyto požadavky směřují k tomu, aby bylo možno srovnávat získané výsledky u různých zkoumaných osob. Dodržení těchto podmínek určuje také míru validity a spolehlivosti metody. Standardizace metody vyžaduje široký soubor pokusných osob (reprezentativní svazek).
- Spolehlivostí (reliabilitou) metody rozumíme fakt, nakolik jsou získané informace registrovány konzistentně a stabilně. Spolehlivost tedy znamená např. stálost výsledku v čase. Jestliže metodu opakujeme po nějaké době a získáme úplně jiné výsledky, pak je metoda málo spolehlivá, pokud ovšem nedošlo ke změně zkoumané funkce samé. Délku odstupu šetření touže metodou musíme vždy uvádět. Liší-li se retestované výsledky jen nepatrně od původního testu, je jeho spolehlivost vysoká.
- Validitou (platností) metody rozumíme, nakolik měří to, co měřit má. Je dána stupněm nezávislosti měření na systematických i náhodných chybách, závisí tedy kromě jiného na objektivnosti a spolehlivosti metody. Přitom však platí, že poměrně validní, byť i méně objektivní metoda je lepší než zcela objektivní, ale málo validní metoda.

- Úspornost, ekonomičnost zkoušky znamená, že metoda má být pokud možno časově nenáročná na administraci a na vyhodnocování. Pokud jde o obtížnost položek, měl by dotazník jako celek mít přiměřenou obtížnost vzhledem ke skupině, ve které bude použit. Odpovídání na otázky by nemělo pro většinu dotazovaných trvat déle než jednu hodinu. Otázek by tedy mělo být tak málo, jak možno a tak mnoho, jak nutno.

Dotazník⁸³ je tvořen šesti otázkami, či úkoly, které se zaměřují na znalost, porozumění a frekvenci výskytu aktivního užívání paremiologických jevů v dnešní době.

Seznam úkolů předložených v dotazníkovém šetření:

Otázka č. 1: Napište tři přísloví, pořekadla či rčení, která Vás napadnou.

Tato otázka byla zaměřena především na získání základního seznamu nejznámějších přísloví, rčení a pořekadel.

Otázka č. 2: K uvedeným frazémům napište, zda se jedná o pořekadlo, přísloví či rčení.

U této otázky se jednalo především o určování rozdílů mezi těmito útvary.

Otázka č. 3: Vysvětlete (odhadněte) význam následujících přísloví.

Otázka č. 4: K zadanému vysvětlení doplňte vhodné přísloví, rčení či pořekadlo.

Dvě otázky tohoto typu byly zaměřeny na zjištění, do jaké míry respondenti příslovím rozumí, a jsou schopni je interpretovat a naopak, kdy k výkladu měli přiřadit vhodné přísloví, rčení nebo pořekadlo.

Otázka č. 5: K následujícím situacím uveďte výstižná přísloví, rčení či pořekadla.

Úkol byl zaměřen na pochopení a interpretaci vět a vhodné přiřazení k nejznámějším příslovím, rčením a pořekadlům.

⁸³ Viz příloha číslo 1.

Otázka č. 6: Doplňte konce přísloví.

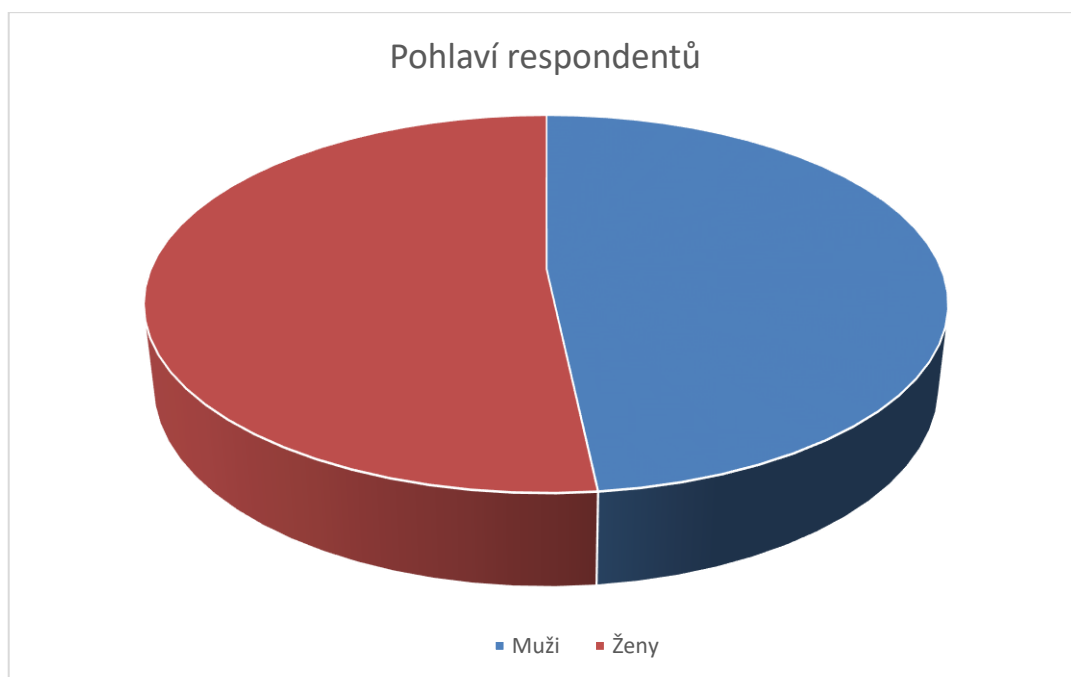
Tento úkol vyžadoval doplnění jednotlivých částí výroku do smysluplného celku. Záměrně byla vybrána taková přísloví, která podle mého názoru nejsou moc rozšířená a známá. Neúplné nebo pozměněné znění přísloví bylo považováno za nesprávné.

Pozn. veškeré výroky získané z dotazníků jsou přepsány doslova, tedy včetně gramatických a jiných chyb.

5.3 Vzorek respondentů

Při provádění výzkumného šetření bylo dotazováno celkem 230 respondentů, ať už písemnou či elektronickou formou. Z celkového počtu se jich však zpět vrátilo jen 207. Na základě poskytnutých informací ze zpracovaných dotazníků lze o respondentech předložit následující informace.

Výzkumného šetření se zúčastnilo celkem 207 respondentů. Z tohoto počtu bylo 100 mužů, žen bylo o sedm více, tedy 107.

Graf 1: pohlaví respondentů

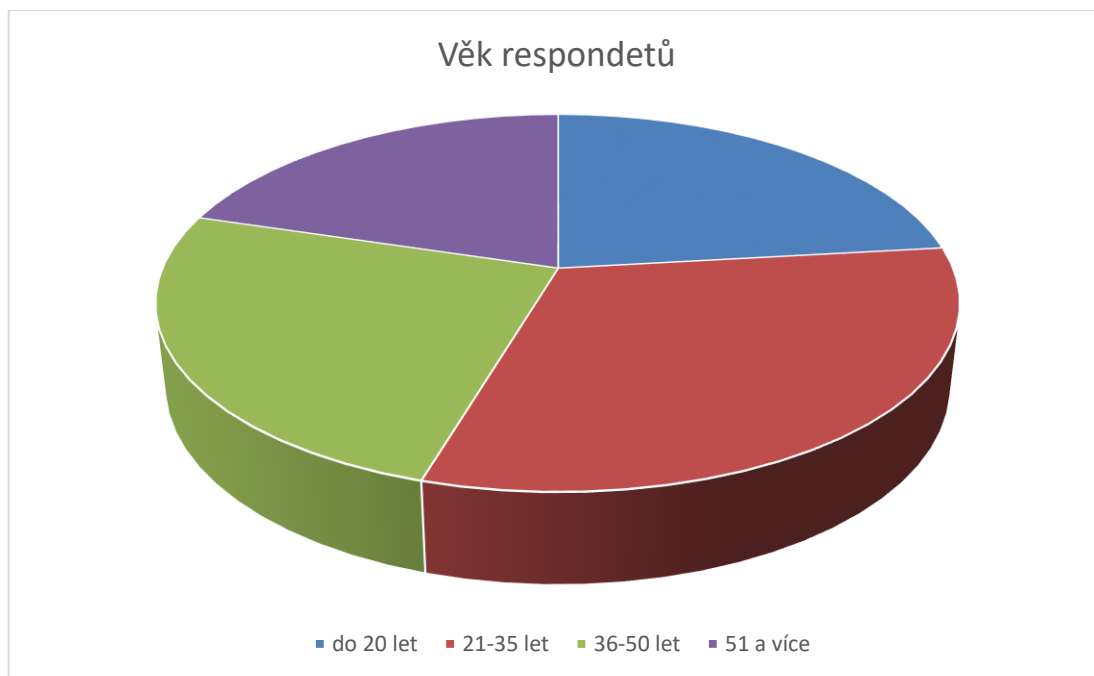
V kategorii do 20 let odpovídalo na dotazník stejný počet dívek i chlapců, a to 24. Jednalo se o žáky 6. A i B třídy. Těm nejmladším bylo v době prováděného výzkumného šetření dvanáct let.

V druhé věkové kategorii, kde věkové rozhraní bylo 21-35 let se výzkumu účastnilo celkem 65 osob, z toho 28 mužů a 37 žen. Nejvyšší dosažené vzdělání, vysokoškolské, jsem zaznamenala u 8 mužů a 12 žen. V této skupině získalo shodný počet žen i mužů, tedy 14 středoškolské vzdělání. Zbýlých 6 mužů a 11 žen ukončilo své vzdělání výučním listem.

Následující kategorie zahrnovala respondenty ve věkovém rozmezí od 36-50 let. Z celkového počtu 52 zástupců v této věkové skupině bylo 28 mužů a 24 žen. 6 mužů i žen ze skupiny má vysokoškolský titul, středoškolského vzdělání dosáhlo 13 mužů a 19 žen. Výuční list má 9 mužů a 12 žen.

Poslední věková skupina je tvořena 42 účastníky, 20 muži a 22 ženami. 3 muži a 4 ženy mají vysokou školu, 5 mužů a 7 žen školu střední, 12 mužů a 11 žen výuční list.

Nejnižší zaznamenaný věk u zástupců obou pohlaví byl shodně 12 let. Na druhou stranu nejvyšší zaznamenaný věk byl pak 63 let u žen a 65 u mužů.

Graf 2: věk respondentů

Rozčlenění na jednotlivé skupiny podle věku navíc stvrzuje předpoklad, že věk účastníků patří k zásadním vlivům na znalost a užívání těchto frazémů. Při vyhodnocování jednotlivých úloh je věk nejdůležitějším rozdělovacím faktorem.

5.4 Otázka č. 1

Napište tři přísloví, pořekadla či rčení, která Vás napadnou.

Tímto dílčím úkolem bylo získání podkladů pro sestavení jakéhosi pomyslného žebříčku nejpoužívanějších a nejoblíbenějších paremií.

Tato otázka byla zařazena do dotazníku jako první z jednoho prostého důvodu, a to získání základního přehledu znalostí a používání frazémů, aniž by byli respondenti ovlivňováni jinými paremiologickými útvary, které jsou dále v dotazníku uvedeny.

Respondentům z věkové skupiny do 20 let tento úkol dělal problém. Téměř čtvrtina z nich uvedla pouze jeden příklad. Tento jev však příkládám nepozornému přečtení zadaného úkolu, kde zřejmě přehlédli, že příklady mají být tři. Vyplynulo to především z faktu, že na následující otázky týkající se paremiologických útvarů odpovídali bez výraznějších potíží.

Někteří dotazovaní uvedli i více než tři výroky. Každý výrok byl tedy započítán zvlášť. Mezi těmito výroky se objevila nejen přísloví a rčení, se kterými jsem se dosud nesetkala a musela jsem je dohledat.

U každé věkové kategorie je uveden žebříček obsahující deset nejčastějších odpovědí, které se v dotaznících objevily zároveň s počtem jejich výskytu.

- **Kategorie do 20 let**

	Příslloví/pořekadlo/rčení	Výskyt
1.	Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.	26 x
2.	Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.	10 x
3.	Pýcha předchází pád.	8 x
4.	Ranní ptáče, dál doskáče.	5 x
5.	My o vlku a vlk za humny.	3 x
6.	Co se škádlívá, to se rádo mívá.	3 x
7.	Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše.	2 x
8.	Kdo šetří, má za tři.	2 x
9.	Pes, který štěká, nekouše.	2 x
10.	Dočkej času, jako husa klasu.	2 x

Tabulka 5: nejčastější odpovědi do 20 let

Na pomyslném prvním místě se podle četnosti výskytu umístilo přísloví *Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá*, jež napsalo dvacet šest dotazovaných. Druhé místo v pořadí by pak obsadil výrok *Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá* a třetí *Pýcha předchází pád*.

- **Kategorie 21-35 let**

	Příslloví/pořekadlo/rčení	Výskyt
1.	Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.	49 x
2.	Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.	47 x
3.	Tichá voda břehy mele.	21 x
4.	Boží mlýny melou pomalu, ale jistě.	19 x
5.	Blbý kdo dává, blbější kdo nebere.	18 x
6.	Nehas, co tě nepálí.	6 x
7.	Jaký pán, takový pes.	5 x
8.	Dočkej času, jako husa klasu.	4 x
9.	Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše.	3 x
10.	Šaty dělají člověka.	2 x

Tabulka 6: nejčastější odpovědi 21-35 let

Zde první příčku také obsadilo zřejmě dost používané a hlavně známé přísloví *Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá*. V těsném závěsu se pak objevovalo *Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá*. Pomyslný bronz pak patří výroku *Tichá voda břehy mele*.

- **Kategorie 36-50 let**

	Přísluví/pořekadlo/rčení	Výskyt
1.	Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.	29 x
2.	Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.	21 x
3.	Tichá voda břehy mele.	11 x
4.	Boží mlýny melou pomalu, ale jistě.	10 x
5.	Blbý kdo dává, blbější kdo nebere.	9 x
6.	Kdo šetří, má za tři.	8 x
7.	Naděje umírá poslední.	7 x
8.	Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše.	6 x
9.	Nehas, co tě nepálí.	5 x
10.	Co na srdci, to na jazyku.	3 x

Tabulka 7: nejčastější odpovědi 36-50 let

Překvapivě výsledky v této skupině téměř kopírují nejčastější výskyt prvních třech příček u předchozí skupiny *Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá*, *Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá* a následně pak *Tichá voda břehy mele*.

- **Kategorie 51 a více let**

	Příslloví/pořekadlo/rčení	Výskyt
1.	Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.	22 x
2.	Boží mlýny melou pomalu, ale jistě.	21 x
3.	Tichá voda břehy mele.	10 x
4.	I mistr tesař se někdy utne.	10 x
5.	Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.	7 x
6.	Láska hory přenáší.	5 x
7.	Nehas, co tě nepálí.	3 x
8.	Kam čert nemůže, tam nastrčí bábu.	3 x
9.	Host do domu, Bůh do domu.	2 x
10.	Na hrubý pytel, hrubá záplata.	2 x

Tabulka 8: nejčastější odpovědi 51 a více let

V poslední skupině se nejvíce vyskytovalo také *Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá*. V těsném závěsu se pak objevovalo *Boží mlýny melou pomalu, ale jistě* a třetím nejčastějším napsaným výrokem je *Tichá voda břehy mele*.

Z celkového vyhodnocení podle četnosti výskytu se na pomyslném prvním místě umístilo přísloví *Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá*, jež napsalo 60,5% (126 respondentů). Druhé místo obsadil výrok *Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.*, tvoří tak 41% (85 dotazovaných). Na třetí příčku se dostaly dva frazeologismy: *Boží mlýny melou pomalu, ale jistě* a *Tichá voda břehy mele*, které mají stejný počet výskytu 20%, což znamená 42 dotazovaných.

	Přísloví/pořekadlo/rčení	Výskyt
1.	Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.	136 x
2.	Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.	23 x
3.	Tichá voda břehy mele.	10 x
4.	Kdo šetří, má za tři.	10 x
5.	Lepší vrabec v hrsti, než holub na střeše.	7 x
6.	Jaký pán, taký pes.	6 x
7.	My o vlku a vlk za humny.	5 x
8.	Nehas, co tě nepálí.	4 x
9.	Ranní ptáče dál doskáče.	3 x
10.	Láska hory přenáší.	3 x

Tabulka 9: nejčastější odpovědi

Ostatní vybrané výroky, které jsou přepsány ad verbum:

„Vrána k vráně sedá“

„Žádný učený z nebe nespadl, zato blbce jako kdyby shazovali.“

„Úsměv nezlepší situaci, ale naštvete tolik lidí, že stojí za to si jej udržet.“

„Chovej se k ostatním tak, jak chceš, aby se oni chovali k tobě“

„Kde je vůle tam je cesta“

„Kdo chce tam, pomozme mu tam.“

„Kdo chce mír, připravuje se na válku.“

„Koho chleba jíš, toho píseň zpívej“

„Máš-li deštník v prdeli, je lepší ho neotvírat“

„Mluvití stříbro, mlčeti zlato.“

„Na každé prase se vaří voda.“

„My o hovně a hovno na botě.“

„Počítej s nejhorším, doufej v nejlepší.“

„To, že jsi paranoik, ještě neznamená, že po tobě nejdou.“

„Chybami se člověk učí, ale nepoučí.“

„Já o voze, on o koze“

„Jak si to uděláš, takový to máš“

„Kdo má velký kecy, tomu huba upadne.“

„Neříkej to nejlepší, když nevíš, jak to dopadne.“

5.5 Otázka č. 2

K uvedeným frazémům napište, zda se jedná o pořekadlo, přísloví či rčení.

Tato otázka byla zaměřena na zjišťování, zda dotazovaní dokáží určit rozdíly mezi jednotlivými termíny pořekadlo, přísloví a rčení. Zejména se jednalo o to, zda je od sebe dokáží rozeznat.

K určení bylo předloženo osm výroků, u kterých měli rozhodnout, o jaký druh paremiologické jednotky se jedná. Otázku zodpovědělo všech 207 účastníků, avšak domnívám se, že v mnoha případech se jednalo pouze o tipování.

Ráno moudřejší večera. – řadíme k pořekadlům, což správně přiřadilo 52% účastníků dotazníkového průzkumu. Více jak třetina respondentů výrok označila za přísloví a zbytek za rčení.

Mluvití stříbro, mlčeti zlato. – patří mezi přísloví. Správnou odpověď napsalo 67% respondentů. Jako pořekadlo byl tento výrok označen 19%, 14% jej považují za rčení.

Nosit dříví do lesa. – je to rčení. Správně jej takto označilo 62% dotazovaných. 28% dotazovaných jej označili jako pořekadlo. Pouhých 10% dotazovaných tento výraz nazvalo příslovím.

Bez práce nejsou koláče. – přísloví. Jako přísloví jej označilo 83% respondentů. Jako rčení bylo označeno u 6%, 11% jej považovalo za pořekadlo.

Má za ušima. – označilo správně jako rčení 50% respondentů, 27% dotazovaných se domnívá, že sentence je pořekadlem a 23% příslovím.

Vzal nohy na ramena. – pořekadlo. Správnou odpověď zvolilo 62% účastníků dotazníkového průzkumu. Více jak 30% respondentů výrok označilo za přísloví, 8% za rčení.

Kdo lže, ten krade. – přísloví. Označilo jej správně 73%, zbylých 27% jako pořekadlo.

Je kost a kůže. – pořekadlo. Správně jej takto označilo 70% dotazovaných. 18% dotazovaných jej označilo jako přísloví. Za rčení bylo považováno u 12% dotazovaných.

Tabulka označuje četnost správných odpovědí v rozložení dle věku respondentů.

	do 20 let	21-35 let	36-50 let	51 a více
Ráno moudřejší večera.	13	22	43	30
Mluviti stříbro, mlčeti zlato.	21	45	42	31
Nosit dříví do lesa.	29	42	24	34
Bez práce nejsou koláče.	31	53	48	40
Má za ušima.	26	19	29	30
Vzal nohy na ramena.	23	48	27	31
Kdo lže, ten krade.	30	49	35	38
Je kost a kůže.	29	41	38	37

Tabulka 10: četnost výskytu správných odpovědí otázka 2

5.6 Otázka č. 3

Vysvětlete (odhadněte) význam následujících přísloví, pořekadel.

Cílem tohoto úkolu bylo zjistit, zda či do jaké míry respondenti rozumí obsahům paremií, zda na základě metaforické stránky přísloví dokáží vydedukovat jejich význam. Záměrně se jednalo vesměs o přísloví starobylá, dnes takřka neznámá a málo používaná.

Celkově na tento úkol odpovědělo 86% respondentů, z toho necelá polovina odpovědí byla správná či jen málo odlišná. Ostatní buď napsali, že neví, nebo úkol nevyplnili vůbec.

Nepřesné či dokonce mylné interpretace se objevily u každého přísloví a také v každé věkové kategorii. S největším počtem chyb jsem se opět setkala ve věkové skupině do 20 let, dále i ve skupině 21-35 let. Nejnižší výskyt chyb ve vysvětlování zadaných frází byl zaznamenán ve věkové skupině nad 51 let.

Jaká matka, taká Katka. - Úkol zodpovědělo 88% dotazovaných, u 6 % respondentů se objevila odpověď nevím a zbytek odevzdal dotazník bez vyplnění tohoto úkolu. Význam tohoto přísloví se podařilo přibližně určit či odhadnout 52% respondentům. Některé výklady byly nepřesné, jiné přímo chybné. Ty se objevily zejména u věkově mladších respondentů, převážně ve skupině do 20 let, méně, avšak také poměrně často už ve skupině 21-35 let.

Příklady chybných určení:

„Dcera se jmenuje Katka.“

„Matka Katka musí mít taky dceru Katku.“

„Jakou měla, takovou dala.“

„Na každé prase se vaří voda.“

Proti gustu žádný dišputát. – Uvedenou frázi se pokusilo vysvětlit 82% dotazovaných, nicméně správnou interpretaci poskytlo 48% dotázaných. U 6% respondentů přísloví nebylo vysvětleno vůbec a 12% napsalo nevím. Mezi výklady se objevily mylné, či nepřesné výklady.

Nejčastější chybná určení:

„Když ti někdo něco dá tak si toho važ.“

„Každá matka má mít dceru.“

„Buď rád za to co dostaneš.“

„Neptej se kolik to stálo.“

„Nebij se s nikým.“

„Jako u soudu, žádné námitky.“

„Buď rád za to co máš“

„Když máš svůj názor a druhý ti nemá nehodnotit.“

„Když si někdo jiný myslí něco, tak se nemá nic namítat.“

„Každý má jiný názor.“

Levné maso psi žerou. - Význam tohoto přísloví uvedlo 89% respondentů, nevím napsalo 7% a nevyplnilo jej 4%. Přijatelné vysvětlení napsalo 42% dotazovaných. Zde se také vyskytly nepřesné či přímo chybné interpretace u všech věkových skupin.

Jako příklad:

„Na dobře myšlenou věc je špatná reakce.“

„Mlsný, ale nechce moc platit.“

„Psům se dává levné maso. Drahé jíme my.“

„Že se nemáš dívat na povrch.“

„Hezký navenek, ale uvnitř pes.“

„Pro psa se kupuje ve slevě.“

„Když je to levné, tak si toho kup moc, abys měl i pro psa.“

Tabulka ukazuje výčet správných odpovědí, které byly v dotaznících zaznamenány. Nejprve je zaznamenán celkový počet správných odpovědí, poté je konkretizováno i rozložení odpovědí dle věkových skupin.

	celkem	do 20 let	21-35 let	36-50 let	51 a více
Jaká matka, taká Katka.	108	3	37	31	37
Proti gustu žádný dišputát.	100	18	23	27	32
Levné maso psi žerou.	77	2	18	28	29

Tabulka 11: četnost výskytu správných odpovědí otázka 3

5.7 Otázka č. 4

Přísluví, rčení či pořekadlo nahrad'te jiným, stejného nebo podobného významu.

Cílem tohoto úkolu bylo do jisté míry na zadaných příkladech ověřit, jestli znají různé paremie, jež označují skutečnost stejného, případně co nejvíce podobného významu. Díky zaměření úkolu na pochopení se ukázalo, zda respondenti správně rozumějí obsahům paremií a dokáží k nim uvést jiné, významově podobné paremie.

Tento úkol, uvedení náležitého frazeologismu, byl pro účastníky dotazníkového průzkumu evidentně tvrdým oříškem. Zřejmě proto se u tohoto zadání objevil vyšší počet respondentů, kteří nedoplňli odpověď u některých, případně u všech frazeologismů. Graf pak znázorňuje počet odpovědí u jednotlivých vět.

Z celého zadání dotazníku se v tomto úkolu objevilo největší množství žádných odpovědí či odpovědí nevím. Na druhou stranu se objevilo také množství chybných odpovědí. Tyto odpovědi byly někdy až velmi rozdílné. U každého frazému jsou uvedeny ty nejčastější odpovědi, jak je uvedli sami respondenti.

Zamést si před vlastním prahem – Jako správné variace odpovědí na tuto otázku byly považovány „*Káže vodu, pije víno.*“, popř. „*Příklady táhnou.*“

U tohoto úkolu bylo zaznamenáno 68% respondentů, kteří uvedli svou odpověď, z nichž 43% správně a celá čtvrtina, tedy 25%, špatně. 13% respondentů napsalo, že neví, zbylých 19% nenapsalo žádnou odpověď.

Sentence, které byly nejčastěji uváděny:

„*Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.*“

„*Lže, jako když tiskne.*“

„*Nevidí si do pusy/huby.*“

„*Dělá něco jiného, než říká.*“

„*Používá dvojí metr*“

„*Kdo lže, ten krade*“

„*Kovářova kobyla chodí bosa*“

„*Jaký si to uděláš, takové to máš.*“

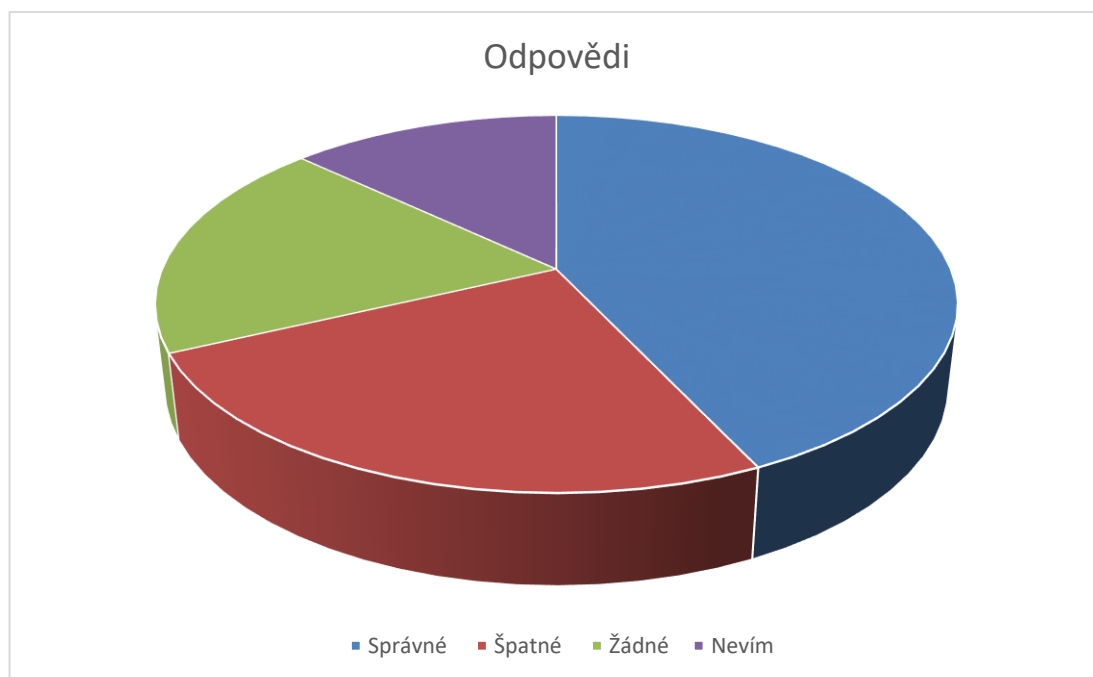
„*Není růže bez trní*“

„Není všechno zlato, co se třpytí“

„Pod svícnem největší tma“

„Podle sebe soudím tebe“

„Nejdřív pán, potom pes.“

Graf 3: zaznamenané odpovědi 1. výrok

Kdo chce moc, nemá nic. Za správnou odpověď byl považován výrok „*Lepší vrabec v hrsti, nežli holub na střeše.*“ „*Neříkej hop, dokud nepřeskočíš.*“, či „*Pýcha předchází pád.*“

Jedna z těchto frází byla doplněna u 63% respondentů z celkově vyplněných 86% odpovědí, tedy 23% špatně. 22% respondentů odpovědělo slovem nevím. Ve zbývajících 15% se neobjevila žádná odpověď.

Nesprávné či nepřesné znění odpovědí:

„*Po bitvě je každý generál.*“

„*Není růže bez trní*“

„*Není všechno zlato, co se třpytí*“

„*Pod svícnem největší tma*“

„*Nechlub se cizím peřím*“

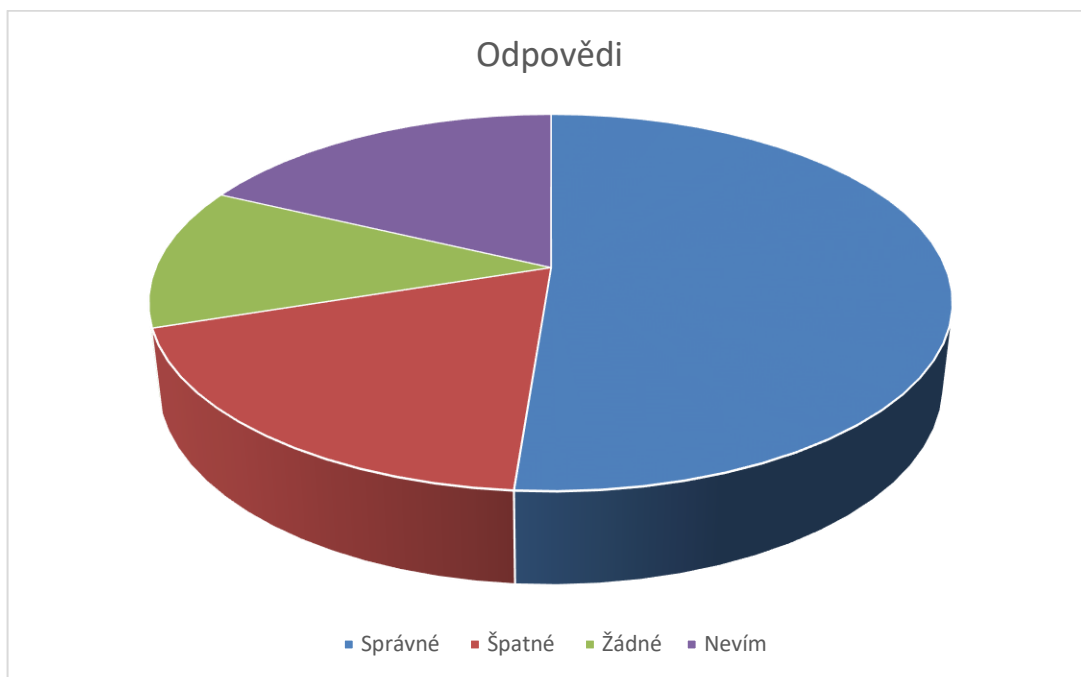
„*Nikdy není tak zle, aby nemohlo být ještě hůř.*“

„*Pozdě bycha honiti*“

„Ráno, je moudřejšího večera.“

„Jedna vlaštovka jaro nedělá“

„Nic nejde hned napoprvé“

Graf 4: zaznamenané odpovědi 2. výrok

Dvakrát měř, jednou řež. V tomto případě se jako správná odpověď dala označit výrokem „Práce kvapná, málo platná.“

Odpověď na tuto otázku nám poskytlo celých 72%, z toho 47% poskytlo správnou odpověď, a opět čtvrtina, 25% respondentů uvedla jinou, neodpovídající odpověď. 13% respondentů odpovědělo nevím a 15% svou odpověď neuvedlo.

Odpovědi, které nebyly považovány za správné.

„Dělá něco jiného, než říká.“

„Měří dvojím metrem“

„Cvik dělá mistra.“

„I mistr tesař se (někdy) utne.“

„Nikdo není dokonalý.“

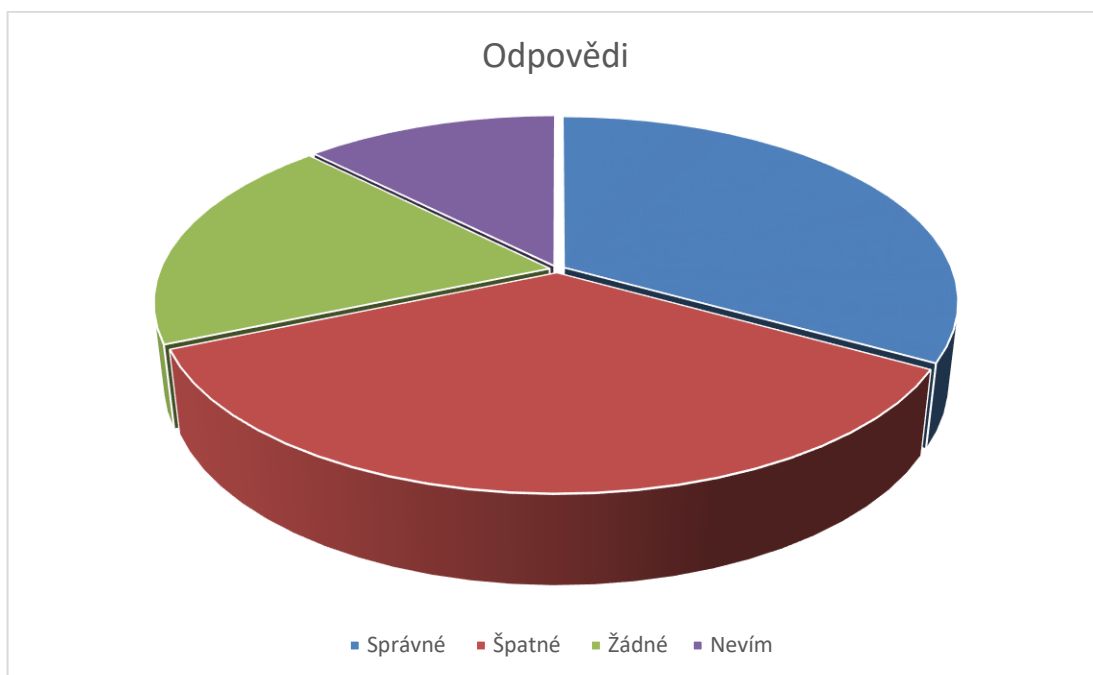
„Opakování (je) matka moudrosti.“

„Chybami se člověk učí.“

„Pokus – omyl.“

„Hop nebo trop.“

„Chybami se člověk učí.“

Graf 5: zaznamenané odpovědi 3. výrok

Všemi mastmi mazaný – U tohoto výroku byly jako správné akceptovány odpovědi „Mít za ušima.“, „Má pod čepicí.“, „Má filipa/fištróna“.

Tato dílčí část úkolu dopadla dle výsledků nejlépe. Jednalo se nejspíše o nejznámější frázi ze zadání. Odpověď nám poskytlo 87% respondentů. U 72% se jednalo o správnou variaci odpovědi, a tedy 15% jich odpovědělo špatně. Ve zbývajících 19% se neobjevila žádná odpověď. Slovo nevím se tentokrát neobjevilo vůbec.

Odpovědi považovány za chybné:

„Bystrý jako rys“

„Hloupý kdo dává, hloupější, kdo nebere“

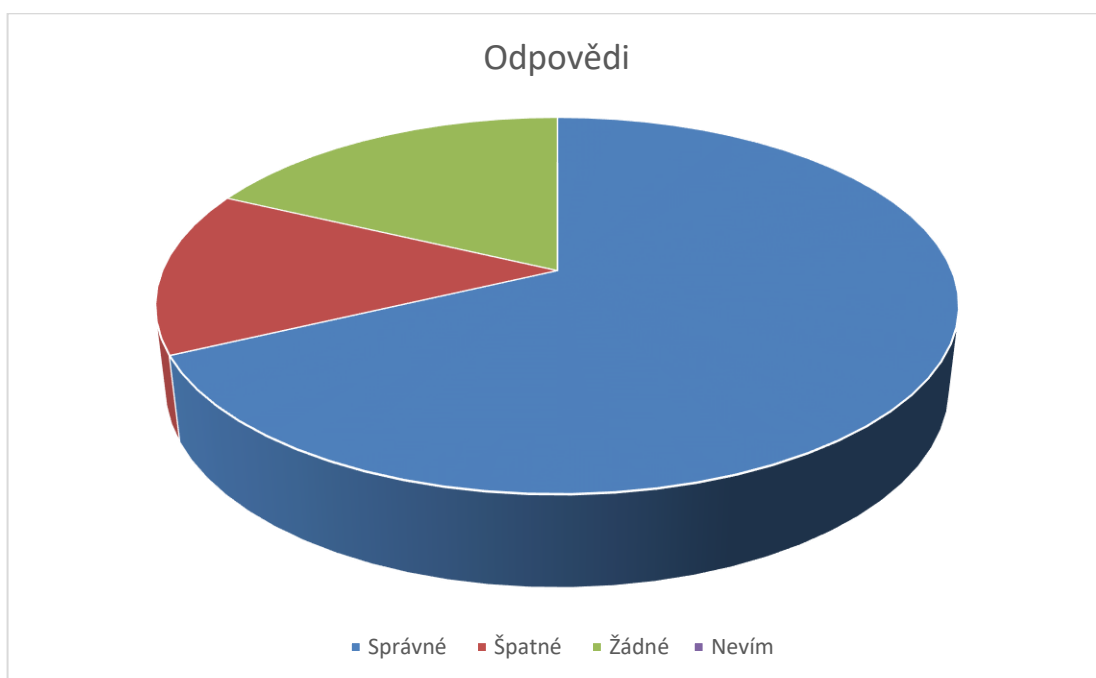
„Chytrý jako opice“

„Chytrost sama“

„Je to šibal“

„Je vykutálenej.“

„Pálí mu to.“

Graf 6: zaznamenané odpovědi 4. výrok

Následující tabulka obsahuje počet správných odpovědí získaných z dotazníků v závislosti na rozložení podle věkových skupin respondentů. První pole obsahuje hodnocenou frázi, ve druhém je celkový počet správných odpovědí a následuje rozdělení podle počtu korektních odpovídající dle věkových skupin.

	celkem	do 20 let	21-35 let	36-50 let	51 a více
Zamést před vlastním prahem.	90	9	19	27	35
Kdo chce moc, nemá nic.	131	18	37	39	37
Dvakrát měř, jednou řež.	98	12	26	29	31
Všemi mastmi mazaný.	150	25	39	48	38

Tabulka 12: četnost výskytu správných odpovědí otázka 4

5.8 Otázka č. 5

K následujícím situacím uveďte výstižná přísloví, rčení či pořekadla.

Úkol byl zaměřen na pochopení a odhalení významu vět a přisouzení nejznámějších přísloví, rčení a pořekadel.

Uvést vhodné přísloví rčení či pořekadlo, jež by se svým významem alespoň přiblížilo nebo plně shodovalo se zadáním, bylo zřejmě pro respondenty obtížné. Objevil se zde nejvyšší počet nulových nebo žádných odpovědí z celého dotazníku. V odpovědích respondentů byly nalezeny odpovídající frazémy, ale také řada nevhodných výroků, jejichž výčet je uveden níže.

1. výrok: Táta Jakuba je uznávaný výtvarník. Jakub se umístil na prvním místě ve výtvarné soutěži. – Jako odpovídající přísloví byly považovány odpovědi: *Jablko nepadá daleko od stromu, Jaký otec, takový syn a Jaká matka, taká Katka.*

Odpověď vyplnilo 73% respondentů, z nichž 59% z nich správně, 14% špatně. 11% respondentů napsalo, že neví, zbylých 16% neuvedlo žádnou odpověď.

Za špatné odpovědi u této otázky byly považovány tyto:

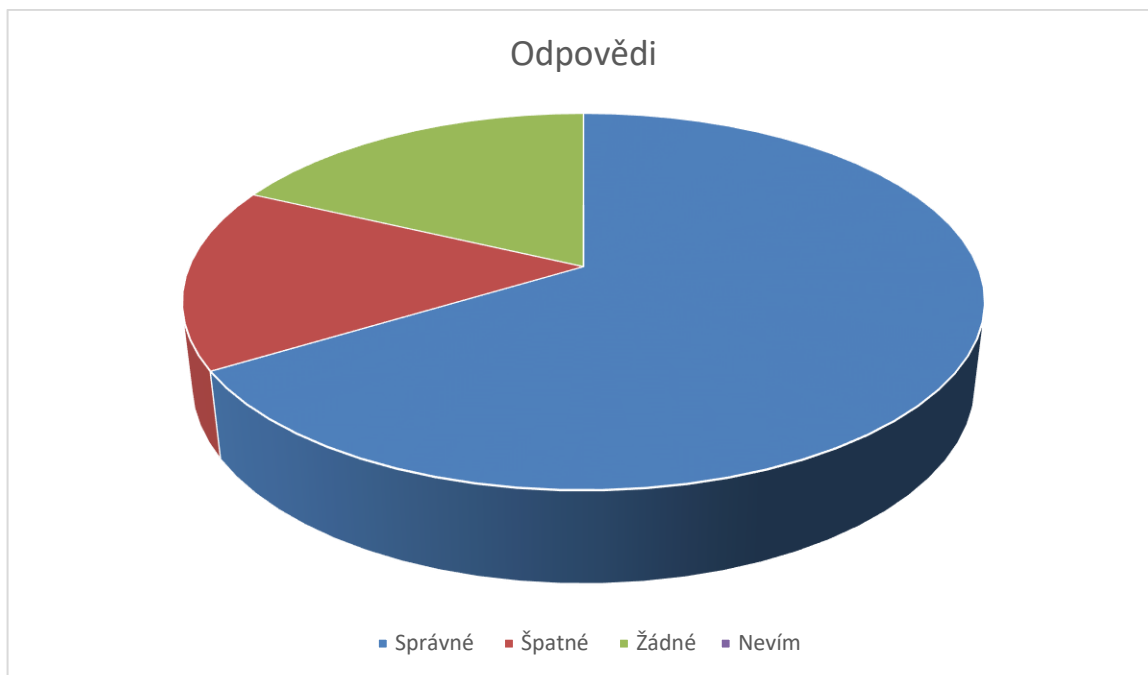
„Příklady táhnou.“

„Jaký pán, taký pes.“

„Jako vejce vejci.“

„Vrána k vráně sedá.“

„Jak si kdo ustele, tak si i lehne.“

Graf 7: zaznamenané odpovědi výrok 1

2. výrok: Honza chodil denně na trénink. Byl velmi pilný. Jeho snaha a úsilí mu později přineslo mnoho úspěchů v plavání. – Za správnou odpověď byly považovány fráze *Komu se nelení, tomu se zelení*, eventuálně *Bez práce nejsou koláče* či *Trénink/cvik/učení/cvičení dělá mistra/šampiona*.

Celkově bylo zaznamenáno 86% odpovědí, z toho 63% bylo svým významem přesné nebo podobné, nesprávné 23%. 21% respondentů nevedlo žádnou odpověď, 3% napsala nevím.

Špatné odpovědi:

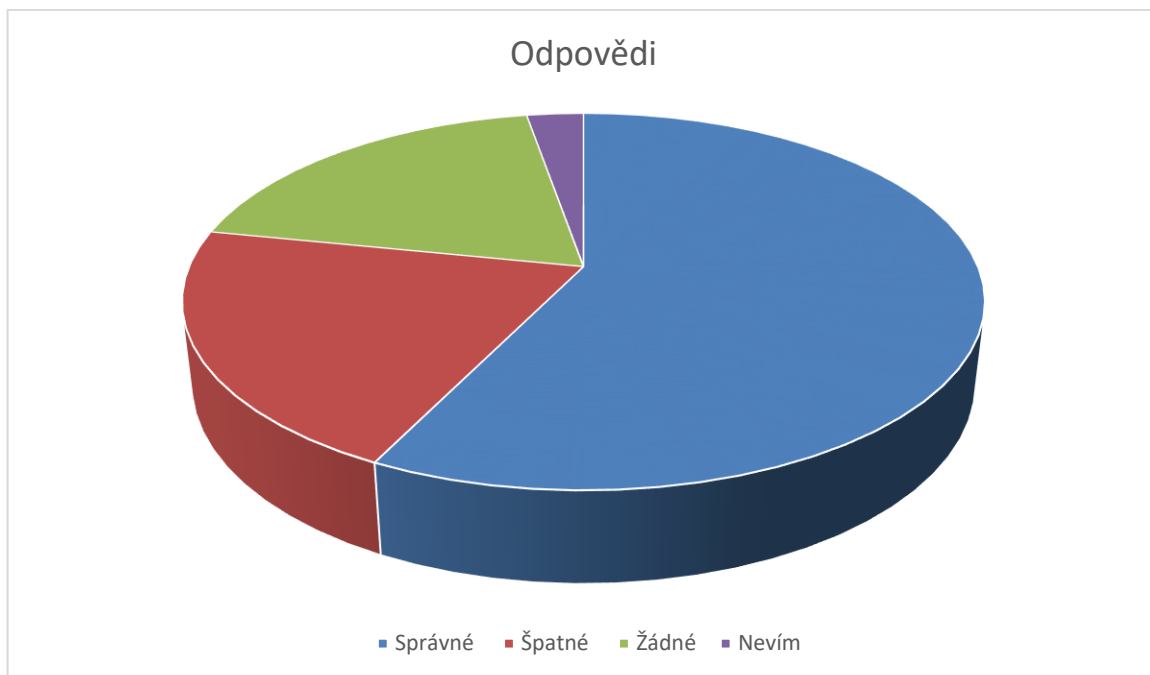
„Po bitvě každý generál.“

„Kdo nic nedělá, nic nezkazí.“

„Co tě nezabije, to tě posílí.“

„Žádný učený z nebe nepadl.“

„Všechno zlé je k něčemu dobré.“

Graf 8: zaznamenané odpovědi výrok 2

3. výrok: Jirka a Martin mají od rodičů zakázáno si hrát u splavu. Přesto tam ale rádi tráví svůj volný čas. Je to vždy velmi dobrodružné, což se chlapcům líbí. – *Zakázané ovoce nejlíp chutná.*

Z odpovědí respondentů bylo zaznamenáno 73% odpovědí, z toho 59% bylo akceptovatelných, 14% ne. 17% respondentů nechalo pole pro odpověď prázdné, u 10% se objevila odpověď nevím.

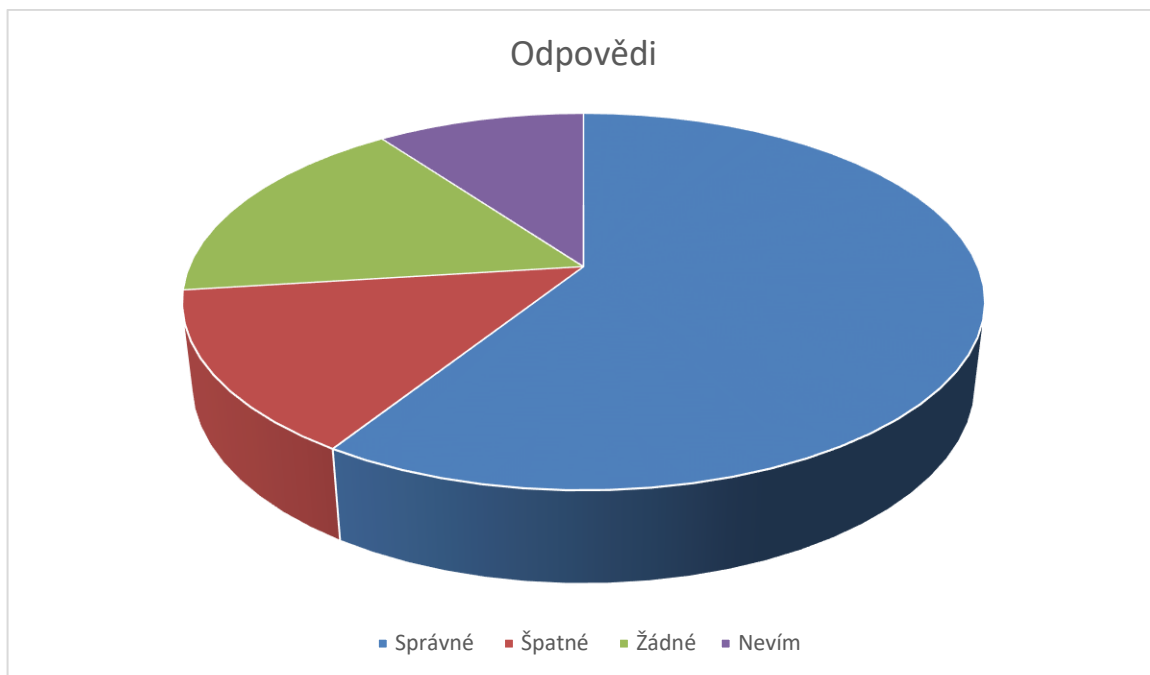
Nepřesné či špatné odpovědi:

„Nikdo není dokonalý.“

„Chybami se člověk učí.“

„Co se v mládí naučíš, ve stáří jako když najdeš.“

„Nikdy není tak zle, aby nemohlo být ještě hůř.“

Graf 9: zaznamenané odpovědi výrok 3

4. výrok: Děvčata se zúčastnila recitační soutěže. Zvítězila Katka, nenápadná, nemluvná dívka. – Za správnou odpověď byla považována fráze *Tichá voda břehy mele*.

Odpovědělo 86% respondentů, z nichž 71% odpovědělo správně, špatně odpovědělo 15%. 10% nevedlo žádnou odpověď, nevím se objevilo u 4%.

Řada rozličných výroků, které byly označeny jako odpověď špatná či nepřesná:

„Žádný učený z nebe nespádl.“

„Je předčasné dělat závěry.“

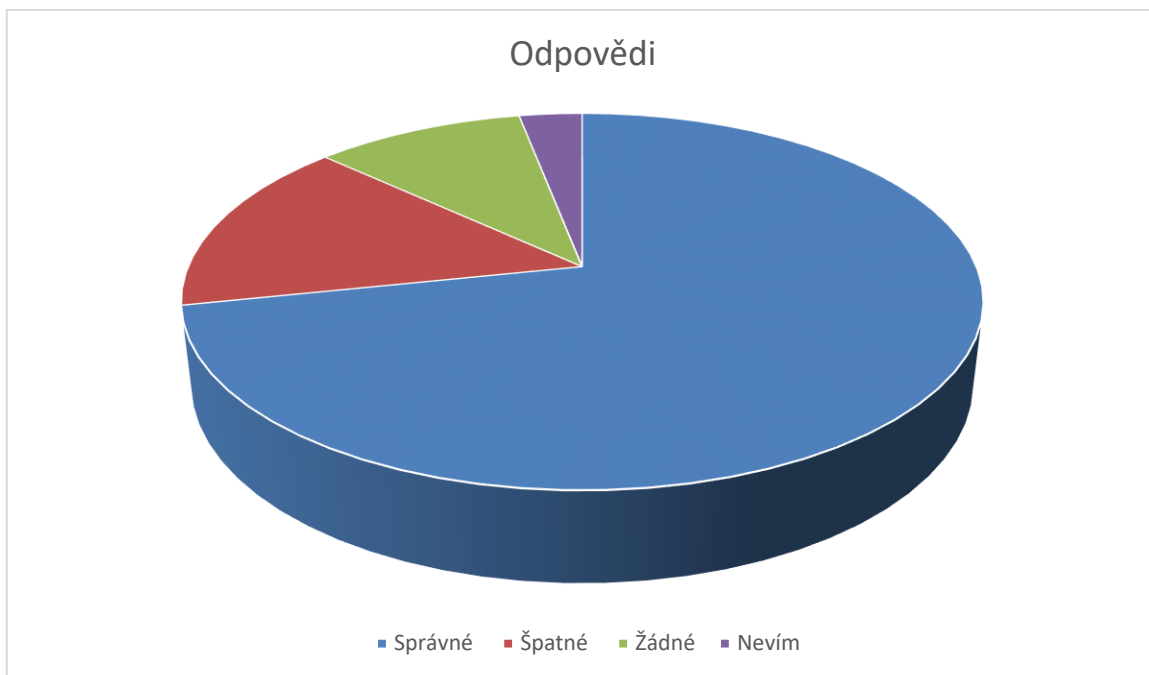
„Po bitvě je každý generál.“

„Co tě nezabije, to tě posílí.“

„Všechno zlé je k něčemu dobré.“

„Nač stahovat kalhoty, když brod je ještě daleko.“

„Dočkej času jako husa klasu.“

Graf 10: zaznamenané odpovědi výrok 4

V této tabulce je zaznamenán počet správných odpovědí rozdělených dle věkových skupin respondentů.

	celkem	do 20 let	21-35 let	36-50 let	51 a více
1. výrok	123	13	31	40	39
2. výrok	131	19	37	36	39
3. výrok	123	12	42	33	36
4. výrok	148	29	37	48	34

Tabulka 13: správné dopovědi dle věkových skupin

5.9 Otázka č. 6

Správně doplňte vynechaná slova.

Úkol byl zaměřen na ověření znalostí respondentů v oblasti úplného a správného znění jednotlivých pořekadel, přísloví a rčení. Odpovědi byly po důkladném zvážení klasifikovány do tří skupin: správné, chybné a žádné. Za správnou odpověď bylo považováno i drobné odchýlení od normy. Pokud bylo některé slovo nahrazeno synonymem, a to bez změny významu pořekadla, přísloví či rčení (např. *Darovanému koni na zuby nekoukej/nehled'/se nedívej* apod.) bylo považováno jako odpověď správná.

Za vhodnou odpověď s odchylkou však nebylo považováno doplnění jména konkrétní osoby do frazeologismu (např. *Jaká matka, taková Víchová* apod.). Cílem tohoto úkolu bylo do jisté míry na zadaných příkladech ověřit, jestli respondenti znají různé paremie doslovně.

Ve vybraných frázích chybělo vždy jedno slovo. Úkolem účastníků průzkumného šetření bylo dokončit znění rčení, pořekadel či přísloví.

Tento úkol byl splněn s velkou úspěšností a to celých 84%. Pouze 16% z dotazovaných nevedlo správnou odpověď. V žádném z dotazníků se neobjevilo neví.

Bez **peněz** do hospody nelez.

Dotazování měli doplnit chybějící slovo tak, aby utvořili známý frazém. V dotaznících se se vyskytly správné odpovědi, slovo *peněz*, celkem v 92%, špatnou odpověď uvedlo 8%. Chybné odpovědi se vyskytly ve třech věkových kategoriích. Respondenti ve věkové skupině 51 a více let odpověděli všichni správně. Nejčastější chybné doplnění bylo zaznamenáno ve věkové skupině do 20 let. 2% dotazovaných ve skupině 21-35 let také uvedli špatnou či jinou odpověď. Jedna nesprávná odpověď se vyskytla i v další skupině 36-50 let.

Mylné odpovědi se vyskytly tyto:

„*manželky*“

„*peněženky*“

„*hotovosti*“

„*opice*“

„*kalhot*“

„*piva*“

Vrána k vráně sedá.

Dotazovaní měli správně doplnit první slovo, které bylo vynecháno. Za vhodnou odpověď je uznávána jedna možnost, slovo vrána. Znění doplnili všichni účastníci průzkumu, 93% správně, u 7% se vyskytla odpověď nesprávná. Jednalo se o odpovědi získané z dotazníků u respondentů z jediné věkové skupiny do 20 let.

Mezi chybnými odpověďmi byly zaznamenány tyto:

„liška“

„sýr“

„orel“

„havran“

Bližší košile, než **kabát**.

Dotazovaní dostali za úkol správně dokončit znění frazému, z něhož byla uvedena pouze první část. Za správné doplnění je uznávána odpověď kabát. Zadání opět vyplnili všichni respondenti, ne však všichni správně. Tentokrát 9% respondentů uvedlo nekorektní či neakceptovanou podobu odpovědi, které jsou uváděny níže. Zbývajících 91% respondentů odpovědělo správně. Chybné odpovědi se tentokrát vyskytly ve dvou věkových skupinách, a to opět ve věkové skupině do 20 let a té následující, 21-35 let.

Chybné odpovědi:

„bunda“

„svetr“

„tričko“

„jiné oblečení“

„kalhoty“

„trenky“

Líná **huba**, holé neštěstí.

V zadání bylo po účastnících průzkumného šetření požadováno správné doplnění slova huba, které chybělo v první části. Mezi uznávané odpovědi byly tentokrát řazeny varianty huba či pusa. Správná odpověď se vyskytla v 90%, 10% respondentů tedy napsalo odpověď špatnou.

Nesprávné odpovědi zde uvádím ad verbum, tedy jak je uvedli sami respondenti.

„hlava“

„*prdel*“

„*ruka*“

„*Kristýna*“⁸⁴

Kam **vítr**, tam plášt’.

Respondenti měli správně dokončit znění přísloví, jehož chybějící částí bylo slovo vítr, což bylo jedinou tolerovanou možností k doplnění. Tu napsalo 93% respondentů, špatnou odpověď zvolilo zbylých 7%. Jednalo se o respondenty ze tří věkových kategorií. Bezchybné znění tohoto přísloví uvedli všichni zástupci ve věkové skupině 51 let a více. Chybné odpovědi se vyskytují u respondentů ve věkových skupinách do 20 let, 21-35 let a 36-50 let. Jejich odpovědi jsou přepsány a předloženy zde:

„*kalhoty*“

„*bundu*“

„*doktor*“

„*pověsit*“

„*se podívám*“

Mnoho psů, **zajícova** smrt.

Všichni účastníci průzkumu dokončili znění, kde chybělo slovo zajícova. Nevyhovující odpovědi se vyskytly ve 13%, správnou odpověď tedy uvedlo 87% respondentů. Nejčastěji se mezi nevyhovujícími výroky při dokončování frazému objevila odpověď kočičí nebo kočičina, a to zejména u zástupců ve věkových skupinách do 20 let a 21-35 let.

Další z nesprávných odpovědí:

„*psí*“

„*jejich*“

„*znamená*“

„*věští*“

„*kousnutí*“

⁸⁴Tato odpověď byla zaznamenána u respondenta ve věkové skupině do 20 let. Jednalo se o označení spolužačky Kristýny, se kterou respondent sedí v lavici a zřejmě není moc aktivní.

Kdo nepracuje, ať nejlí.

Účastníci dotazníkového průzkumu měli co nejpřesněji dokončit znění, z jehož originálu bylo vynecháno slovo *nepracuje*. Objevil se i slangový a hovorový výraz *nemaká a nerobí*, které byly uznávány jako správné odpovědi, jelikož se jednalo o synonymum vyskytující se pouze v jiné stylové rovině. V této části uspělo se správnou odpovědí celých 90% respondentů, 10% uvedlo chybnou odpověď.

Odpovědi z dotazníku:

„*nechce*“

„*nemůže*“

„*si nezaslouží*“

„*nemá peníze*“

„*nemá na jídlo*“

„*hubne*“

„*chce zhubnout*“

„*je moc tlustý*“

Nouze naučila Dalibora **housti**.

Respondenti měli vhodně doplnit znění přísloví, ze kterého chybělo poslední slovo *housti*. Přesné dokončení přísloví *Nouze naučila Dalibora housti*, působilo dotazovaným největší potíže. Jako správné odpovědi byly uznávány tyto doplněné verze správných odpovědí, a to *Dalibora housti*, *Dalibora houslím*, *Dalibora hrát na housle*, *Dalibora na housle housti* a *Dalibora na housle*. Přes širokou škálu možných uznaných doplnění jako správných, vyhovující odpověď napsalo 82% respondentů. Zbývajících 18% zvolilo špatnou odpověď, což bylo nejvíce v tomto úkolu.

Mezi špatné odpovědi patřily výroky:

„*vařit*“

„*zpívat*“

„*nadávat*“

„*skromnosti*“

„*sprostá slova*“

„*práci*“

„*platit*“

„*plavat*“

„žebrot“

„krást“

Tento úkol zaměřený na správné znění a doplňování slov z paremií se svou procentuální úspěšností řadil mezi ty nejrozporuplnější. Šlo zejména o nerovnoměrné rozdělení chyb či správných odpovědí mezi nejmladšími a nejstaršími respondenty. Respondenti z nejmladších kategorií odpovídali ve většině případů špatně. Na opačné straně tohoto spektra byli nejstarší respondenti s vysokým počtem správných odpovědí. Značný vliv na výsledky hodnocení míry zdárnosti v této kategorii mělo zcela jistě nesprávné porozumění zadání šestého úkolu jistými respondenty, kteří nedoplňovali tyto zadané paremiologické útvary, ale psali prostě slova, která se jim do výrazu hodila, nebo se snažili být vtipní.

S přibývajícím věkem dotazovaných se logicky zvyšovala i úspěšnost jejich odpovědí. Zároveň se snižuje počet chybných odpovědí v této úloze v závislosti na věku a především zkušenostech respondentů. V závislosti na věku se tedy nejhůře dařilo respondentům padajícím do věkové skupiny do 20 let. V doplňování správného znění paremií se tedy o něco lépe dařilo představitelům věkové skupiny 21-35 let, kteří dosáhli v jednom případě stoprocentní úspěšnosti, a to v případě doplnění frazému *Vrána k vráně sedá*.

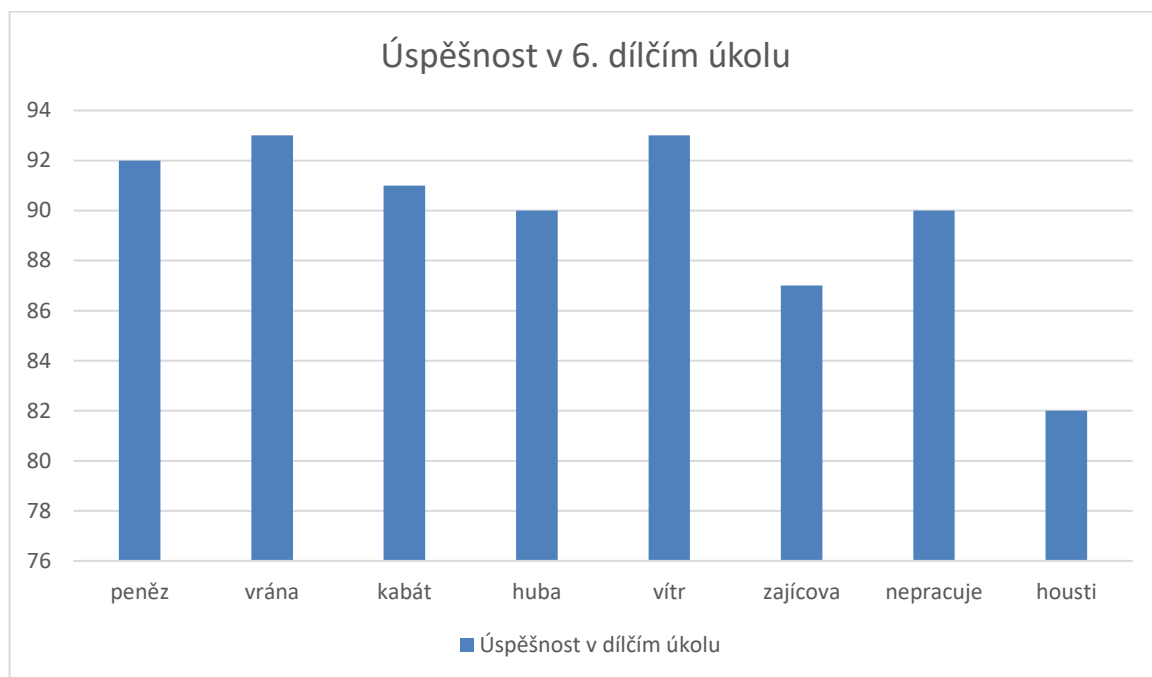
Ještě lépe si v dokončování znění pořekadel, přísloví a rčení vedli představitelé věkové kategorie 35-50 let, tedy dosti lépe než respondenti z předchozích věkových kategorií. Stoprocentní úspěch slavili hned u kompletace dvou přísloví, a to *Líná huba, holé neštěstí* a *Vrána k vráně sedá*.

Dotazovaní z poslední věkové skupiny 51 a více let si vedli nejlépe. Zástupci této věkové kategorie byli úspěšní na sto procent při doplňování pěti paremií. Chyby se objevovaly jen zřídka.

Tento úkol snad nejvíce potvrdil, že znalost a zkušenost s příslovím, rčením a pořekadly souvisí s životními zkušenostmi a současně jsou podmíněny věkem respondentů.

Po zkompletování výsledků celého šestého zadání dotazníku, byl stanoven závěr, že náležité dokončení jednotlivých frazémů nedělalo respondentům větší problémy. Nejvíce špatných odpovědí bylo zaznamenáno u kompletace poslední fráze – *Nouze naučila Dalibora housti*. Dále se vyskytovalo také dost chybných odpovědí u fráze *Mnoho psů, zajícova smrt*. Pomyslnou třetí příčku v chybovosti obsadily dvě fráze, a to *Líná huba, holé neštěstí* a *Kdo nepracuje, ať nejí*. V těchto frázích respondenti byli stejně úspěšní či neúspěšní.

Nyní následuje znázornění procentuální úspěšnosti při doplňování správného znění jednotlivých slov do pořekadel, přísloví a rčení.

Graf 11: správné odpovědi otázka 6

Na základě zjištěných faktů byl potvrzen předpoklad, že procento správných odpovědí stoupá přímo úměrně s věkem dotazovaných.

5.10 Vyhodnocení dotazníku

Pomocí dotazníku, který je praktickou částí této závěrečné práce, jsem se pokusila zjistit, jak známá a používaná jsou jednotlivá přísloví, rčení a pořekadla. Dotazník byl sestaven tak, aby se nesoustředil jen na pouhou znalost jednotlivých přísloví, ale i zejména na porozumění, osvojení a používání paremií. Obsahoval šest dílčích úkolů, které byly sestaveny tak, aby podaly jakýsi určitý přehled o znalosti a užívání paremiologických útvarů. Věk respondentů byl od 12 do 63 let, čímž byly relativně obsáhle pokryty mnou určeny čtyři věkové skupiny v naší populaci.

Jednalo se především o otevřené otázky, což znamenalo poskytnutí neomezeného prostoru pro vlastní vysvětlení a ne jen samotnou znalost, ale také jako potvrzení relevance jednotlivých odpovědí.

Ze zhodnocení všech dílčích úkolů se na jejich základě dá určit spousta informací.

Nejzávažnějším problémem je asi přesné vymezení významu výrazu přísloví, rčení a pořekadlo. Dále i přesné znění a doplnění jednotlivých frází či jejich podobnost ve významu.

Vyšší úspěšnost byla zaznamenána u úkolů s větším počtem možností správných odpovědí. Také zadání prvního úkolu, i když bylo náročnější na přemýšlení a respondenti museli vynaložit více úsilí při jeho vyplnění, bylo na jednotlivé odpovědi velice rozmanité. Z výsledků prvního úkolu byl sestaven žebříček nejznámějších a tedy zřejmě i nejpoužívanějších paremiologických frází. Však nelze přesně určit, do jaké míry je dnes paremie v mluvním projevu zastoupena, jelikož objektivní měřítko ke stanovení přiměřené četnosti užívání přísloví neexistuje.

Z výsledků šetření je možno se domnívat, že přísloví se již v současné době a prostředí neužívají s tak vysokou intenzitou, jako tomu bývalo v dřívějších dobách. Z výsledků jednotlivých úkolů, potažmo i celého dotazníku předložený výzkum ukázal, že znalosti v oblasti přísloví, rčení a pořekadel jsou u respondentů lehce nadprůměrné. Byly patrné nemalé rozdíly v dokončování jednotlivých úkolů v závislosti na věku respondentů. Také předložené úkoly neměly všechny stejnou obtížnost. Některé byly splněny velmi dobře, jiné s určitými nedostatky.

Po shrnutí jednotlivých dílčích poznatků, je možno učinit závěr, že věk má dosti výrazný vliv na znalost paremií. Také se dá říci, že většina respondentů zná správné znění českých pořekadel, přísloví a rčení, i jejich význam a dokáže je aplikovat v praxi. Vzniklou situaci jsou často schopni správně vyhodnotit, pojmenovat a shrnout ji vhodným příslovím či rčením. Tyto frazémy jsou však aktivně používány spíše zřídka.

ZÁVĚR

Diplomová práce je zaměřena na frazeologismy. Hlavními tématy práce jsou pořekadla, přísloví a rčení, jejich umístění, úloha, existence a proměna v průběhu času. Frazeologismy jsou oblíbeny zejména pro svou stručnost, srozumitelnost, jednoduchost a často také důvtipnost. Jejich znalost a především aplikace výrazně rozšiřuje nejen slovní zásobu, ale také značí kultivovanost člověka.

První část práce je zaměřena na porovnání a získání stěžejních informací v teoretické rovině, především formou prostudovaných publikací. Tato část byla sepsána také se záměrem poukázat na nezměrné bohatství paremií.

Následně se tato práce věnovala praktickému užití pořekadel, přísloví a rčení. Záměrem bylo zjištění aktuálního stavu, užívání a znalosti či neznalosti pořekadel, přísloví a rčení.

Jako metoda pro sběr dat byl zvolen dotazník. Průzkumného šetření se zúčastnilo celkem 207 respondentů různého věku. Pro ověření mé teorie o přímé souvislosti mezi věkem dotazovaných a znalostí jednotlivých paremií, byli respondenti rozděleni do čtyř věkových kategorií.

Dále byl ověřen předpoklad, že znalost jednotlivých frazémů bude rovněž souviset s množstvím životních zkušeností dotazovaných. Můj předpoklad se potvrdil u všech zadání dotazníkového průzkumu. Počet správných odpovědí se s rostoucím věkem respondentů přímo úměrně zvyšoval a věkově starší respondenti si u vyplňování odpovědí vedli lépe, než ti mladší.

Po shrnutí veškerých získaných výsledků průzkumného šetření lze učinit závěr, že věk má značný vliv na rozsah znalostí paremií. S rostoucím věkem také rostou i nabyté životní zkušenosti, mezi které patří i znalost a pochopení významu jednotlivých frází. Respondenti do jisté míry znají správná znění českých pořekadel, přísloví a rčení a dokáží je správně interpretovat.

ANOTACE

Příslloví, rčení a pořekadla jako složky jazyka se vlivem času postupně proměňují, nové vznikají a jiné naopak zanikají.

Tato diplomová práce se zabývá vymezením termínů české frazeologie, a to konkrétně přísloví, rčení a pořekadla.

V teoretické části je na základě prostudované odborné literatury vymezena terminologie a rozdíly v přístupu k těmto útvarům. Ty se od sebe odlišují v závislosti na jednotlivých autorech různých publikací. Dále se zabývá formální a významovou stránkou těchto paremiologických útvarů. Seznamuje také s dnešním užíváním přísloví, rčení a pořekadel mladou generací.

Praktická část je založena především na výzkumném šetření povědomí o příslovích u respondentů rozdělených do čtyř věkových kategorií s různým nejvyšším stupněm dosaženého vzdělání. Toto dotazníkové šetření se zaměřuje na znalost, porozumění a užívání frazémů v současnosti. Výsledky dotazníkového šetření jsou prezentovány prostřednictvím tabulek, grafů a slovních komentářů.

Klíčová slova:

frazeologie, paremiologie, frazémy, paremie, přísloví, rčení, pořekadla

ANOTATION

Proverbs, sayings and adages are parts of language which constantly change, come into existence or on the contrary perish. The diploma thesis is focused on the determination of Czech phraseology terms especially proverbs, sayings and adages.

The theoretical part on the basis of examined literature discusses determination of terminology and differences in approaches towards stated figures. These parts of speech vary according to authors of different publications. The theoretical part also deals with formal and semantic meanings of these paremiological forms, moreover, familiarizes with today young generation using of sayings, proverbs and adages.

The practical part is mainly based on research of proverbs knowledge of respondents who were divided into four age groups with different level of achieved education. This research is focus on proficiency, understanding and using of phrasemes in these days. The results of the analysis are presented by charts, graphs and comments.

Keywords:

phraseology, paremiology, idioms paremy, proverbs, sayings, adages

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BACHMANNOVÁ, J., BALHAR, J. a kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. 2. vyd. Praha: Lidové noviny, 2002.
- BEČKA, J. V. *Slovník synonym a frazeologismů*. 3. vydání. Praha: Vydavatelství Novinář, 1982.
- BENEŠ, B. *Česká lidová slovesnost. Výbor pro současného čtenáře*. Praha: Odeon, 1990.
- BITTNEROVÁ, D., SCHINDLER, F. *Česká přísloví, Soudobý stav konce 20. století*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1997
- BLAHOSLAV, J., ČERVENKA, M. *Česká přísloví*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1970.
- DOBROVSKÝ, J. *Českých přísloví sbírka*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963.
- ČECH, E. *Humor československých přísloví*. Praha: Nakladatel Jos. R. Vilímek, 1925.
- ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk. 2. přepracované vydání*. Praha: ISV, 2000.
- ČECHOVÁ, M. a kol. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.
- ČELAKOVSKÝ, F. L. *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Praha: Lika Klub, 2000.
- ČERMÁK, F. Frazém a idiom, Frazém propoziční a polypropoziční monosubjektový, Frazeologie a idiomatika, Pořekadlo, Pranostika, Přísloví, Rčení. In *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. Praha: Pražská imaginace, 1997.
- ČERMÁK, F. *Základní slovník českých přísloví: výklad a užití*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013.
- ČERMÁK, F., FILIPEC, J. *Česká lexikologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1985.
- ČERVENÁ, V. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha: Academia nakladatelství Československé akademie věd, 1988.
- ČERVENKA, M., BLAHOSLAV, J. *Česká přísloví*. Připravil Spilka, Josef., Praha: Odeon, 1970.
- FLAJŠHANS, V. *Česká přísloví. Sběrka přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*. (2 svazky) 2. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého, 2013
- FROLEC, V. *Prostá krása*. Praha: Vyšehrad, 1984.
- GREPL, M., HLADKÁ, Z. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. 2. vyd. Praha: Lidové noviny, 2001.

- HAUSER, P. *Nauka o slovní zásobě*. Praha: SPN, 1980.
- HRABÁK, J. *Poetika*. Praha: Československý spisovatel, 1977.
- CHALOUPKA, O. *Příruční slovník české literatury*. 2. vyd. Brno: Kma, 2007.
- CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu*. Praha: Grada, 2007.
- JIROTKA, Z. *Saturnin*. 8. vydání. Praha: Československý spisovatel, 1968.
- KALÍK, P., NEKULA, M., RUSÍNOVÁ, Z. (Eds.). *Příruční mluvnice češtiny*. 2. opravené vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- KARPATSKÝ, D. *Malý labyrint literatury*. Praha: Albatros, 2001.
- KUKAL, P. *Říkejme si přísloví*. Praha: Portál, 2005.
- KUŤÁKOVÁ, E., MAREK, V., ZACHOVÁ, J. *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1994.
- KOMENSKÝ, J. A.: *Sto listů J. A. Komenského*. Praha: Laichter, 1945.
- MUKAŘOVSKÝ, J. *Cestami poetiky a estetiky*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971.
- MÜLLEROVÁ, A. *Velká kniha českých pranostik*. Praha: Nakladatelství PLOT, 2010.
- PALA, K., VŠIANSKÝ, J. *Slovník českých synonym*. 2000.
- POKORNÝ, J. *Zakopaný pes aneb o tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví*. Praha: Albatros, 1976.
- ROLLOVÁ, K. *Co znamená, když se řekne*. Motto, 2000.
- ŠMILAUER, V. *Nauka o českém jazyku*. 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1973
- TYLLNER, L. *Lidová kultura Biografická část - Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Mladá fronta, 2007.
- VALÁŠEK, M. *Velká kniha citátů*. Třebíč: Vydavatelství Akcent, 2001.
- VANČURA, V. *Hrdelní pře anebo Přísloví*. Doslov Mukařovský, Jan. 2. vydání. Praha: Československý spisovatel, 1958.
- VEČERKA, R. *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů*. 2. vydání. Brno: Masarykova univerzita, Linguistica ONLINE, 2008.
- ZAORÁLEK, J. *Lidová rčení*. 2. opravené vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963.
- ZEMANOVÁ, M. *Co na srdci, to na jazyku: česká přísloví, přirovnání a rčení*. CPRESS, 2008.
- ŽÁČEK, J., LICHÝ, L. *Kapesní opravník českých přísloví*. Praha: Ivo Železný, 2001.

Ostatní zdroje

Druhy i názvy rozličných spojení slov. *Naše řeč*. 1943, č. 9, s. 197 – 207.

Příruční slovník naučný. 3. díl M-Ř. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1966.

BEČKA, J. Slovesná rčení a sousloví I. In *Naše řeč*, Ročník 18 (1934), číslo 1, s. 8–17. dostupné z <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2742> [přístup ke zdroji 17. 2. 2017].

http://plesaty.welbloud.cz/home/prislovi_vedeckou_cestinou [přístup ke zdroji 13. 2. 2017].

<http://www.iprislovi.cz/vymyslana-prislovi> [přístup ke zdroji 17. 2. 2017]

http://www.nulk.cz/files/kestazeni/dop_unesco.pdf, s. 5. [přístup ke zdroji 10. 2. 2017].

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

atd.	a tak dále
apod.	a podobně
lat.	latinsky
tzv.	takzvaný
tj.	to je
např.	například
popř.	popřípadě
pozn.	poznámka
kniž.	knižně
neutr.	neutrálně
hovor.	hovorově

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: přehled jednotlivých útvarů	12
Tabulka 2: latinská přísloví s překladem	19
Tabulka 3: karikatury přísloví.....	29
Tabulka 4: přísloví vědeckou češtinou	31
Tabulka 5: nejčastější odpovědi do 20 let.....	48
Tabulka 6: nejčastější odpovědi 21-35 let	48
Tabulka 7: nejčastější odpovědi 36-50 let	49
Tabulka 8: nejčastější odpovědi 51 a více let	50
Tabulka 9: nejčastější odpovědi.....	51
Tabulka 10: četnost výskytu správných odpovědí otázka 2	53
Tabulka 11: četnost výskytu správných odpovědí otázka 3	55
Tabulka 12: četnost výskytu správných odpovědí otázka 4	60
Tabulka 13: správné dopovědi dle věkových skupin.....	65

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1: pohlaví respondentů	45
Graf 2: věk respondentů.....	46
Graf 3: zaznamenané odpovědi 1. výroky	57
Graf 4: zaznamenané odpovědi 2. výroky	58
Graf 5: zaznamenané odpovědi 3. výroky	59
Graf 6: zaznamenané odpovědi 4. výroky	60
Graf 7: zaznamenané odpovědi výroky 1	62
Graf 8: zaznamenané odpovědi výroky 2	63
Graf 9: zaznamenané odpovědi výroky 3	64
Graf 10: zaznamenané odpovědi výroky 4	65
Graf 11: správné odpovědi otázka 6	71

PŘÍLOHY

Příloha č. 1 - dotazník

Pohlaví:

Vzdělání:

Věk:

Otázka č. 1: Napište tři přísloví, pořekadla či rčení, která Vás napadnou.

Otázka č. 2: K uvedeným frazémům napište, zda se jedná o pořekadlo, přísloví či rčení.

Ráno moudřejší večera.

Mluviti stříbro, mlčeti zlato.

Nosit dříví do lesa.

Bez práce nejsou koláče.

Má za ušima.

Vzal nohy na ramena.

Kdo lže, ten krade.

Je kost a kůže.

Otázka č. 3: Vysvětlete (odhadněte) význam následujících přísloví, pořekadel.

Jaká matka, taká Katka.

Proti gustu žádný dišputát.

Levné maso psi žerou.

Otázka č. 4: Přísloví, rčení či pořekadlo nahrad'te jiným, stejného nebo podobného významu.

Zamést před vlastním prahem.

Kdo chce moc, nemá nic.

Dvakrát měř, jednou řež.

Všemi mastmi mazaný.

Otázka č. 5: K následujícím situacím uveďte výstižná přísloví či pořekadla.

Táta Jakuba je uznávaný výtvarník. Jakub se v letošním školním roce umístil na prvním místě ve výtvarné soutěži.

Honza chodil denně na trénink. Byl velmi pilný. Jeho úsilí mu později přineslo mnoho úspěchů v lehké atletice a plavání.

Petr a Filip mají od rodičů zakázáno hrát si v chatce nedaleko rybníka. Přesto tam velmi rádi tráví volný čas. Hraní je vždy velmi dobrodružné.

Děvčata se zúčastnila recitační soutěže. Zvítězila Katka, nenápadná, nemluvná dívka.

Otázka č. 6: Správně doplňte vynechaná slova.

Bez _____ do hospody nelez.

Kam _____, tam plášť.

_____ k vráně sedá.

Mnoho psů, _____ smrt.

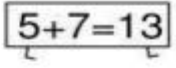

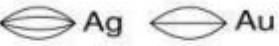

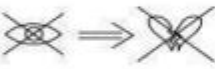

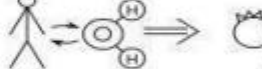
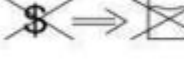

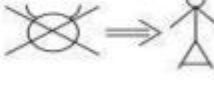

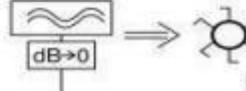
Bližší košile než _____.

Kdo _____, ať nejlí.

Líná _____, holé neštěstí.

Nouze naučila Dalibora _____.

Příloha č. 2 – přísloví v piktogramech

1 O+1	2 H+4	3 O+1
4 $100 \times 0 = -V$ Ř-3	5 Z+1	6 $t > X \Rightarrow \forall x = \dots$ B+1
7 S+3	8 T+3	9 Á+3
10 H+1	11 D-2	12 Ů+1
13 Ř+3	14 IQAM > IQPM J+1	15 D-1

Obrázek 1

1. Láska i hory přenáší.
2. Sytý hladovému nevěří.
3. Lež má krátké nohy.
4. Stokrát nic umožilo vola/osla.
5. Mluviti stříbro, mlčeti zlato.
6. Po bitvě je každý generál.
7. Co oko nevidí, srdce nebolí.
8. Ranní ptáče dál doskáče.
9. Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.
10. Bez peněz do hospody nelez.
11. Mezi slepými je jednooký králem.
12. Kam čert nemůže, nastrčí ženu/bábu.
13. Když se dva perou, třetí se směje.
14. Ráno moudřejší večera.
15. Tichá voda břehy mele.